Varga Papi László

Ős-új templom Szegeden

Atlasz

Szeged, 2019.

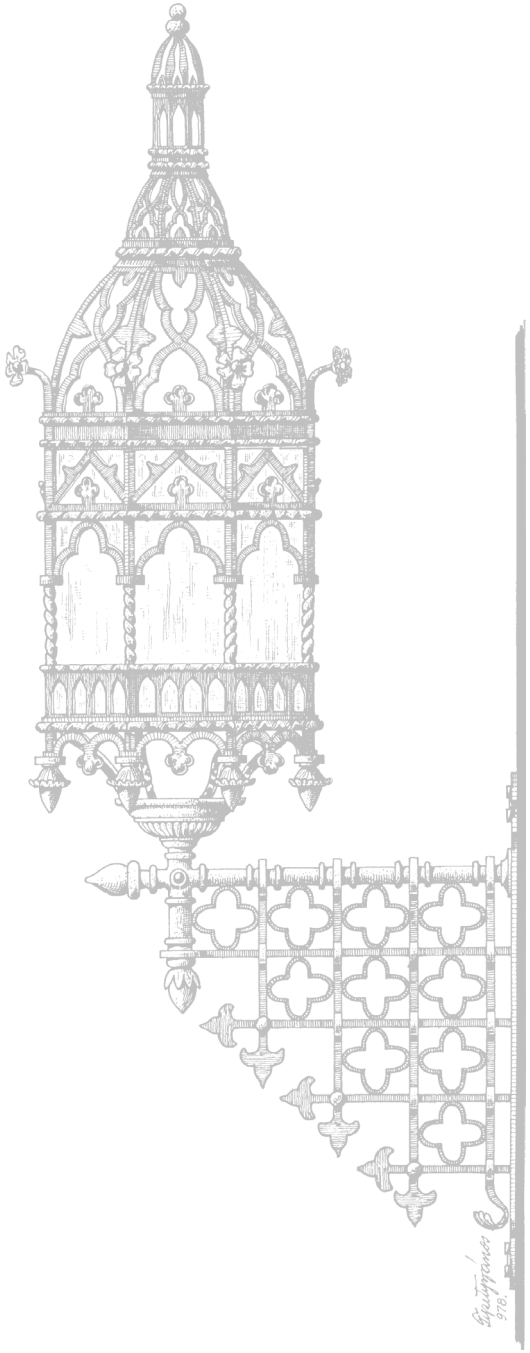

Varga Papi László

Ős-új templom Szegeden

Illusztrált különnyomat.
Tóth István szerk.: Zsidók Szeged társadalmában.
Szeged, 2014, Múzeumi Tudományért Alapítvány.

Szeged egyik legszebb épületéről szólván Herzl Tivadar regényének címét asszociálom: Ősújország. Pedig nem az újjáalapítandó zsidó haza reménységéről kívánok szólni: az beteljesült. Szeged egyértelműen újkori keletkezésű épületének, az Újzsinagógának az ősi üzenetére kívánok a címmel utalni. Az épület a magyar és zsidó modernitás szülötte, kiváló műalkotás. A benne rejlő ősi gondolatkincs régóta foglalkoztat, szinte attól kezdve, hogy idegenvezetőként rácsodálkoztam a templomra.

A szegedi zsidó templom a vallásgyakorlás épülete, felekezeti célokra szánták, arra is használják. Papjai – mint erre Horvát Löw Teresa emlékeztetett –, minden hazafiúi, tudósi és közéleti kiválóságuk mellett elsősorban rabbik voltak, közösségük lelki vezetői, pásztorai. Ezt a tevékenységet az Újzsinagógában épp úgy a legfontosabbnak tartották, mint minden vallásos zsidó ember cselekedetét a szombat bejövetelére terített családi asztalnál, az egykori rabbik az első szegedi gyülekezeti teremben, majd a klasszicista szépségű Öregtemplom falai között.

A profán világban azonban a vallási kultusz épülete egyúttal egy közösség névjegye, eredményeinek felmutatása, teljesítményének foglalata. A késő középkor hatalmas katedrálisairól kimutattak, hogy befogadóképességük sokkal nagyobb volt annál, mint amennyit a hívek száma indokolt volna. A katedrálisok építői szükségesnél nagyobb áldozathozatalukkal azt sugallták, hogy nem a praktikum, hanem a hit hozta a kőcsodákat létre, melyek a legsúlyosabb matériából, de a legelvontabb meggyőződés megvallására emelkedtek. A templomokban a közönséges, mindennapi emberi világ önmagát felmutatva találkozik szentséggel.

A szent hely

A szentség mindig önmagán kívüli dologban nyilvánult meg. Ha tárgyilagosan szemléljük, a templom vagy egy város éppoly alkalmatlan a szentség megtestesítésére, mint egy emberi lény. A szentség bármilyen szimbóluma, legyen az épület, irodalmi szöveg, törvénycikkely vagy ember, szükségképpen önkényes. A vallásos útkeresés alapvető ellentmondása, hogy a szentség a profán dolgokban nyilvánulhat meg, az abszolútum a viszonylagosban, az örökkévaló a mulandóban.[01] A misztérium voltaképpen abban rejlik, hogy az istenség egyáltalán megtestesülhet.[02]

A különleges célra elkerített tér határain illeszkedik felfogható, rendezett mindenségként világképünkhöz a szentség. Belülről szemlélhető és gondolható

01 Mircea Eliade: *Patterns in Comparative Religion*, Rosemary Sheed ford. 1958, London, 26-28. p., idézi Armstrong, Karen: *Jeruzsálem*, Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó.
02 Armstrong, Karen: *Jeruzsálem*, Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó, 187-188. p.

el az a külső tér, amelyről elsődlegesen csak az tudható, hogy kerített terünkkel érintkezik, azt határolja. A behatárolt, magunkévá tett valóságdarab nyújtja a lehetőséget arra, hogy rajta kívüli szférákat keressünk. Az ismerttől az ismeretlen felé, a köznapitól az ünnepi felé törekszünk. A nem mindennapi, az ünnepi alkalom, a kitüntetett hely és idő saját világunk határain képzelhető el: érinti azt, de a választóvonal össze is köti a másfélével, az ünnepivel, a szenttel. A profánból a szentség felé törekszünk.

A többnyire négyzetes alaprajzú házak az állandóság, maradandóság építményei, nem úgy a másik ősi emberi lakás, a sátor, amely vázra erősíthető, bőrből, nemezből készült, szétszedhető hajlék. A nomád népek lakóhelye. A kör alaprajzú sátor az állandó mozgás jelképe, szemben a stabilitásra utaló, négyszög alaprajzú házzal.[03] A nomádok kör alakú sátra különválasztott otthon, és a kerek világ tükre, mintaképe is egyben.

László Gyula felgyői feltárásainak rekonstrukciós rajzain láthatjuk, hogy az ott éltek otthonában mindennek megvolt a maga praktikus helye. Ha összevetjük ezt az alaprajzot a bezdédi honfoglalás kori temetőével, bizonyítva látjuk a nem evilágról alkotott elképzelést, a megfordított másvilágról való régi hitet.[04] Magyarán: őseink evilági lakhelyei a másvilágival világegészet képeztek.

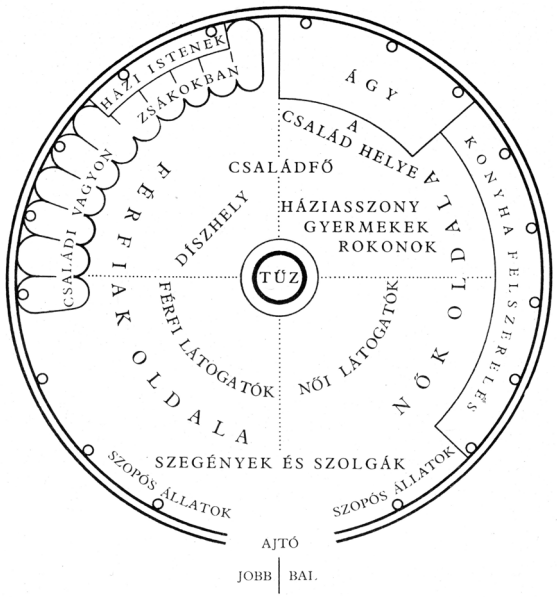

1. A sátor rendje (László Gyula).

03 Pál József – Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár*, Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 406. p.
04 László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*, Budapest, 1967, Gondolat Kiadó, 102-103. p.

A civilizáció, az épített városok világa sem nélkülözheti a térbeli és egyben spirituális vonatkoztatási pontot. A kimagasló építmények többnyire templomtornyok. A domináns épület kiterjedésével, magasságával is tudatja a hely központi jelentőségét, fontosságát. Ezek tekintenek a legmesszebbre, láthatóságuk határáig óvják, vigyázzák a környéket, ezzel mintegy elhatárolják a másféle világtól, a külső-idegentől.

A fontos jel lényege mégsem a fizikai kiterjedése, magassága.

A latin templum szó egy jól megalapozott és általánosan elfogadott feltevés szerint egy tőről fakad a görög temenosz szóval, mely a közös földtől elkülönített, elzárt földdarabot jelentett, korábban az ősi pap-király, majd valamelyik isten vagy istennő szolgálatára-tiszteletére kihasítottat. Eredetileg tehát nem építményt, mai értelemben vett templomot, hanem csupán területet, szent körzetet jelentett.[05] A kultikus cselekmények helye akkor is megőrizte ezt az elnevezést, amikor fedett térségbe, épített környezetbe kerültek a vallásgyakorlás rítusai.

A templom ettől kezdve: szent épület; olyan helyiség, amely közvetítő a túlvilági, a mennyei (a transzcendens) és az evilági szféra között. Szakrális középpont, amely az égi minta földi leképezése, azaz az ember kicsiny világában (a mikrokozmoszban) megmutatja a mindenséget (a makrokozmoszt). Ezért a templom a mindenség képe, ábrázolása, (imago mundi). Függőleges kiterjedésénél (vertikalitásánál) fogva az épület maga világtengely (axis mundi), így jelképisége összefügg például az ég felé közvetítő helyek közül a hegy (Olümposz, Sínai, Mórija) szimbolikájával.

Valamennyi kultúrában szimbólumok foglalata a templom. A vallás tanait jeleníti meg egészében (alaprajzában, tér- és tömegalakításában) és részleteiben (építészeti elemeiben, szobrászati és festészeti díszítésében).[06] Természetesen a kultusz gyakorlati igényei szintén meghatározzák a templom épületét: lehet hívőket befogadó csarnoktemplom, vagy az isten lakhelyéül szolgáló cella, mint az ókori görögöknél, vagy Rómában.

Az Urbs, az egyetlen, amelyet ezer évig csak így neveztek: a Város, úgy keletkezett, hogy az augur, a madárjós görcs nélküli egyenes botjával kettéosztotta, kettévágta az égboltot,[07] majd Jupiter sasokat küldött, megjelölendő: ki lesz méltó a vezetésre. Remus égfelén hat, Romulus égfelén kétszer hat sas repült át, ő lett a kiválasztott, az Örök Város első uralkodója. Romulus ikertestvérét nyomban megölte, mintegy

05 Zolnay Vilmos: *A művészetek eredete (Pokoljárás)*, 2., bővített kiadás, Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó, 125. p.
06 Pál József – Újvári Edit (szerkesztette): idézett mű 453. p.
07 Balogh Ferenc: *Templomok és ünnepek – Az ősi szimbólumok világa*, Budapest, én., Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 7. p.

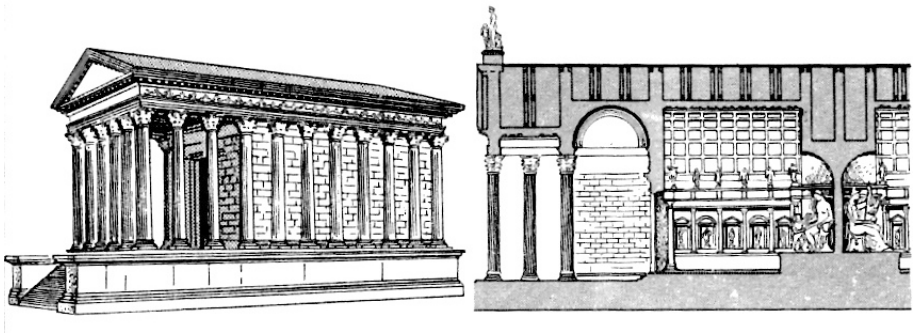

2. A lényeg a cella (Maison Carré).

feláldozta. A Róma helyén feláldozott Remus biztosította a leendő település boldog, biztonságos jövőjét, a római nép megszületését és Romulus királlyá emelkedését.[08]

Miután Romulus eltemette Remust, megalapította a várost, amihez Etruriából hívott férfiakat, akik bizonyos szabályok és feljegyzések szerint mindenhez rendelkezéseket és útmutatásokat adtak. A későbbi népgyűlések színhelyén kiástak egy kerek vermet, és mindenből beletették az elsőt, ami a hagyomány szerint jó és a természet szerint szükséges volt. Végül mindenki hozott egy maréknyi földet abból az országból, ahonnan érkezett, rádobta azt, majd az egészet összekeverték. Ezt a vermet ugyanúgy nevezték, mint a világűrt: Mundus. E köré húzták, mint egy kör középpontja köré a városhatárt.[09] A pomeriumot, vagyis a határmezsgyét a városalapítók bika és tehénfogatú ekével hasították, úgy, hogy a feltört hant az alapítás területére, vagyis befelé fordult.[10] A kivetett föld jelképezte a városfalat, a barázda a védőárkot, a jövendő kapuk helyén pedig az ekét felemelték.

A hagyomány szerint körhatárú Róma a Roma quadrata, a négyszögű Róma nevet viselte.[11] Innen indultak azután a légiók a négy égtáj felé, ahol is a katonák felépítették négyszögű táboraikat kerítéssel, árokkal, kapukkal, majd a hozzájuk hasonlóan tervezett coloniákat. A négy világtáj felől azóta minden út Rómába vezet. A Városba visszatérők számára pedig nem valamelyik fórum, piactér, hanem az umbilicus urbis Romae, a római világ köldöke képezett

3. Róma köldöke: umbilicus Urbis.

08 Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története II*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 89-90. p.
09 Plutarchos: Romulus élete = www.roma-antiqua.de
10 www.pecs.sulinet.hu/tart/ncikk/ai/0/4289/romaleirasa1.htm
11 Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám*: Jelképtár*, Budapest, 1990, Helikon Kiadó, 160-161. p.

középpontot.[12] A római világ köldökének a Severusok idejében (az 1-2. század fordulóján) restaurált, ma is látható maradványai a Mundus fölött emelkednek. Ez az a hely, ahol az alvilág a felvilággal találkozott, ahova az alvilág isteneinek és árnyainak, gyakran engesztelési céllal, áldozatokat vittek.[13]

Századok múltán a római sasok a légiók zászlójelein Keletre repültek, hódítottak és megtelepültek ott…

A második Róma, az egykori Bizánc, a születésekor falakkal övezett Konstantinápoly közepén, a Szent Bölcsesség tiszteletére kerített helyen, a (harmadjára) 543-ban elkészült Hagia Sophia templomban ma is látható a világ köldöke. Az omphalionnak nevezett padlómozaikon, amely a kupola-négyzet délkeleti pillérjének közelében helyezkedik el, különösen érvényesül a színek bája. Ez a 6x6 méteres négyzet alakú mozaik zöld, vörös, fekete kőlapocskákból áll, a legnagyobb kövek a középpontban láthatók. Ezt nem a templommal együtt, a Justiniánus-i időkben készítették, hanem félezer évvel később.[14] A különleges mintázatú padlórészlettel jelzett omphalosz felett koronázták a (kelet-)római császárokat. Újabb félezer év múltán a szultánnak, a muszlimok kalifájának tartottak fenn itt imahelyet, hiszen a világ köldökét övező várost 1453 óta Isztambulnak nevezik.

Az omphalosz (görög: köldök) az ókori világban elterjedt jelkép a kozmosz születésének, illetve a világ teremtésének helyére. A legismertebb tárgy, amit a világ köldökének tekintettek, egy méhkas formájú fonott díszes faragású szikla, amely egykor a Delphoi-i Apollón-templomban volt látható. Pindarosz szerint, amikor Zeusz meg akarta határozni a lakott föld középpontját, a föld két széléről egyazon időben két sast bocsátott útra, hogy keressék meg a világ közepét, s ahol a két sas útja keresztezte egymást, az omphalosz nevű kő fölött alapította meg a Delphoi-i templomot.[15] Azt is mondták e kőről, hogy Dionüszosz sírját jelölte,[16] Zeusz és Szemelé jövőbe látó fiáét, aki anyjáért az alvilágba is leereszkedett. Dionüszoszt Apollónnal csaknem egyenrangúnak tartották, főként a nők és a társadalomban alávetett rétegek. Nem véletlen, hogy sírkövét úgy tekintették, mint a világ, a Föld és a menny összekapcsolódásának szimbólumát. Ebből adódott orákulum (jósda) szerepe.

A Delphoi-i szentélyt eredetileg Gaiának, a Földanyának szentelték, csak később Apollónnak. Egy mítosz szerint a hely neve Apollóntól származik, aki itt ölte

12 Biedermann, Hans: *Szimbólumlexikon*, Budapest, 1996, Corvina Kiadó, 292. p.
13 www.roma-antiqua.de/pages/rund_A/umbilicusurbis.php?seite=23
14 Kádár Zoltán – Németh György – Tompos Erzsébet: *A Hagia Szophia*, Budapest, 1987, Képzőművészeti Kiadó, 54/b p.
15 Pál József -Újvári Edit (szerk.): idézett mű 278. p.
16 Ponori Thewrewk Aurél: *Csillagok a Bibliában,* Budapest, 1993, Tertia Kiadó, 59. p.

4. Az omphalion (Ayasofya Müzesi).

5. Delphoi az omphalosszal

meg Püthont, Gaia gyermekét.[17] Püthon, a kígyó a világtengelyt szimbolizáló kővel szoros kapcsolatban áll, amint az azonos szerepű fával, a tudás fájával is. A Delphoi-ban nyíló hasadék fölött a tripuszon (háromlábú széken) ülő jósnő, Püthia eksztatikus szavaiból Apollón papjai formáltak klasszikus versben hangzó jóslatokat. A Föld női princípiuma fölött a hellén arisztokrata férfiasság megszerzett dominanciáját képviseli Apollón. "Ez az isten a világ közepén áll, hogy segítse az emberi fajt" (Platón). A delphoi omphalosz így a létező hatalmat, az isteni jogrendet szimbolizálja, amely legyőzi a káosz hatalmas és vak erejét (ahogy Apollón Püthont).

A hét ógörög bölcs egyike, Epimenidész azonban nem hitte el az omphaloszról szóló történetet, és Apollónhoz fordult felvilágosításért. A kapott jóslatot ő maga foglalta versbe:

„Nincs köldök a tenger közepén, de a föld közepén sem;
ám ha van is, csak az isten látja, de senki halandó."[18]

E válasz a szentség és a profán ellentmondásának kiváló megfogalmazása.

17 Biedermann, Hans: idézett mű 292. p.
18 Steiger Kornél (válogatta, fordította és utószóval ellátta): *Delphoi jóslatok*, Budapest, 1992, Holnap Kiadó, 49. p.

A jelenleg a Delphoi Régészeti Múzeumban őrzött szent kő másik neve: baitülosz, mely a sémi béthel szó származéka. A követ, amelyet a mítoszok szerint egyszer Kronosz a fia helyett lenyelt, Zeusz baitüloszi megjelenési formájának tartják.[19]

A Szentföldön Béthel városa mellett Jákob álmot látott, azt a bizonyos égig érő létrát, amin fel s alá járnak az angyalok. S szólt hozzá az Úr. „Jákob pedig fölébredvén álmából, monda: Bizonyára az Úr van e helyen, és én nem tudtam. Megrémüle annak okáért és monda: Mily rettenetes ez a hely; Nem egyéb ez, hanem Istennek háza, és az égnek kapuja." Vagyis felismerte a hely szentségét. És figyelmeztető emléket állított kőből. S Jákob az álmodó, elmondja a lényeget is: a szent helyen átjáró van az Ég és a Föld között. Itt közelebb van az Ég a Földhöz. Közelebb van az emberfeletti az emberhez. A szent helyen érdemesebb imádkozni, a közös ima hamarább Isten elé jut a misztikus átjárón.[20]

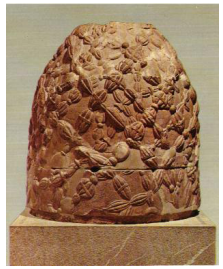

6. A baitülosz.

A sumer irodalomban "Ég és föld köldöke, íme a városunk". A köldök a kozmikus középpont jelképe, amelyből a világ táplálkozik. Az ábrázolásokon gyakran egy felállított, tojásdad alakú fehér kő jelzi. Gordionban, a fríg fővárosban, valamint Bagdadban is őriztek ilyen követ.[21]

A köldök: az emlősök hasának közepén lévő, a köldökzsinór leválása után záródó nyílás. A köldökzsinór az emlősök magzatainak vérkeringését, táplálékfelvételét biztosító szerv. Anya és magzat összekapcsolója, illetve gyökér, amellyel az emberi lény a Földanyához kötődik. Maga a köldök a természeti népeknél az anya és a gyermek, az ember és a föld összetartozásának szimbóluma, amely például az afrikai szobrokon gyakran erősen hangsúlyozott testrész. Az emberi test köldöke, mint a mikrokozmosz középpontja a makrokozmosz középpontjának felel meg.

A kozmoszra utaló négyzet átlóinak metszéspontja, illetve a kör középpontja a kozmikus ember ábráin a köldökkel esik egybe, például a hindu Purusa-mandalán (A Védákban elbeszélt, egyik korai teremtésmítoszban a purusa egyben az első ember, akinek testéből a világegyetem létrejött) és a szintén négyzetbe, valamint körbe illesztett úgynevezett vitruviusi embernek a reneszánsz korában kedvelt figuráján. Mivel a köldök nemcsak a fizikai, hanem a szellemi világ középpontja is, a jógában az élet centrumára való összpontosítást inspirálja. Ebben az értelemben az emberi mikrokozmosz központja, a harmadik "csakra"; rajta keresztül lehet kapcsolatba lépni az átváltoztató energiák és a tűz központjával. A világ köldökén

19 *Britannica Hungarica Világenciklopédia*, II. kötet, Budapest, 1995, Magyar Világ Kiadó, 243. p.
20 Popper Péter: *Van ott valaki?*, Budapest, 2001, Saxum, 29. p.
21 Biedermann, Hans: idézett mű 292. p.

él a Véda szent tüze, s ezt a jelentést minden oltár magában hordozza.[22]

Számos mitológia szerint a dolgok eredeténél a nemek még nem voltak szétválasztva, az egység csak a világ kezdetekor esett szét két világszülőre. Az ég és a föld elválása után alakultak ki az alapvető ellentétpárok, mint például a hideg-meleg, a nappal–éjszaka, a férfiasság–nőiesség. A köldök az egykori androgün/hermafrodita (férfinő) szétválásának sebhelyeként az eredeti egységre utal (Platon: A lakoma).[23] A gömb formájú, embereknél tökéletesebb lényeket az istenekkel szemben mutatott gőgjük miatt Zeusz büntetésből osztotta ketté. Eszerint a másik nemmel való egyesülés nem más, mint az eredeti egység utáni vágyakozás: "Kettő lett egyből, s most szüntelenül keresi ki-ki a maga másik felét." Ezért a világban ható legnagyobb hatalom: Erósz/Amor/Cupido, aki a teljesség, az egykori androgün lét utáni vágy megtestesülése.

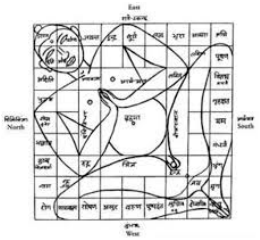

7. A Vastu Purusha mandala.

A férfi és nő egysége, mint ősi kiindulópont a zsidó és keresztény hagyományban is jelen van. A hatodik napon teremtett ember nemileg még nem differenciált: "Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt, férfiúvá és asszonnyá teremté őket" (1Móz 1,27).[24]

A Biblia a Bírák könyvében is említi a Föld köldökét: "Emberek ereszkednek le a Föld köldökéről..." (Bír 9, 37). Ez a hely Szichem lehetett. De Dávid korától a középkorig, tehát jó két és félezer éven keresztül a zsidók – és a keresztények – számára egyértelmű és világos volt, hogy csakis Jeruzsálemet illeti ez a kiváltságos szerep.[25] Az apokrif Jubileumok könyvében ez a szent város a világ közepe (8,19).[26] A zsidó bibliai szövegekben 656 alkalommal fordul elő megnevezése.[27] Ezékiel írja, hogy a zsidóság, „amely pogányok közül gyűjtetett egybe, mely jószágot és gazdagságot szerez s lakozik a földnek közepén" (Ez 38,12).

Az ősi zsidó hagyományt őrzi meg az egyik midrás:

Izrael földje a világ közepén terül el;
Jeruzsálem Izrael közepén van;
a Szent Kerület Jeruzsálem közepe;
a Templom épülete a Szent Kerület közepén áll;

22 Pál József -Újvári Edit (szerk.): idézett mű 278. p.
23 Pál József -Újvári Edit (szerk.): idézett mű, ugyanott.
24 Pál József -Újvári Edit (szerk.): idézett mű 40. p.
25 Ponori Thewrewk Aurél: idézett mű 60. p.
26 Bright, John: *Izráel története*. Budapest, 1990, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 435. p.
27 Trigano, Shmuel: *Jeruzsálem helye a judaizmus szimbolikus rendszerében* = Múlt és Jövő, 2001. 2. szám, 33. p.

a Szövetség Szekrénye a Templom közepe;
a Szent Szikla a Szövetség előtt áll;
mert itt van az egész világ közepe.

Mondják, Isten a semmi közepébe hajított egy követ, és ez ma ott található a Mórija hegyen, jelezve, hogy ez a földi világ közepe, és egyben magyarázatot adva arra, hogy miért éppen itt zajlottak az egyistenhit legfontosabb eseményei.[28]

Az egykori frigyszekrény előtt álló szikláról, az Eben Setijah-ról a muszlim hagyomány is azt tartja, hogy ez a világ köldöke. Ez a Föld közepe, Asz-Szahra.[29] Ez Ábrahám áldozati oltára, az az üreges szikla, amelyről Mohamed az égi útra indult, s amely fölé a jeruzsálemi Haram as-Sarifon, azaz a Templom-hegyen zarándoktemplomot emeltek, mely ma a Szikla-dóm.[30] Itt, a Templom-hegy hozzávetőleges közepén, közvetlenül a Szikla-dóm mellett, attól kissé keletre helyezkedik el a Lánc-kupola. Építésének célját titok fedi, de egy másik feltevés szerint valójában ez az épület jelzi a világ közepét. Eredetileg húsz oszlopra emelték, belső terének majolika borítása még a Szikla-dóménál is káprázatosabb. A legenda elmondja, hogy valaha egy lánc volt felfüggesztve benne, s aki ezt a láncot kezében tartva hazudott, azt azonnal halálra sújtotta a villám.[31] Az igazság e muszlim hagyomány szerint a világot meghatározó tengellyel azonos…

A centrum elképzeléseket a kereszténység is a Szentföldre, Jeruzsálemre vonatkoztatja. A 74. zsoltár 12. versében ez áll: "Isten az én királyom eleitől fogva, a ki szabadításokat mivel e föld közepette."[32] A szabadító király keresztény

8. A Lánckupola (Israel-tourguide.info)

28 Erdei Grünwald Mihály – Kardos Sándor: *Szentföldi szent helyek üzenete*. Budapest, 1999, Türelem Háza Bt. 200 p., (oldalszám nélkül).
29 Ponori Thewrewk Aurél: idézett mű 60. p.
30 Pál József - Újvári Edit (szerk.): idézett mű 278. p.
31 *Jeruzsálem és a Szentföld*. Fordította Dávid Viktória. Budapest, 2000, Panemex Kft. – Grafo Kft. 67-69. p.
32 Hídvégi Máté: *A jeruzsálemi Szent Sír Templom* = ugyanő: *Tenyerembe rajzoltalak*, Budapest,1998, Liget Műhely Alapítvány, 172. p.

értelmezés szerint Krisztus, ezért a jeruzsálemi középpont áthelyeződött a Szent Sír térségébe, ahol Ádám koponyájának vélt sírhelyét nevezték Koponya (Golgota) hegynek.[33] A IV. századtól a Golgota (Kálvária-domb), később pedig minden keresztény oltár hasonló, középponti szerepet nyert.

Eredetileg csak a jeruzsálemi székesegyházban a Szent Sír melletti követ tartották szimbolikus köldöknek.[34] A világ köldökének sziklanyílását a jeruzsálemi Szent Sír bazilika görög szentélyének katholikonjában (főhajójában) a padlózaton ma egyszerű márványurna jelzi.[35] Körülötte a templom és maga a város.

Jeruzsálem szent kerített hely attól kezdve, hogy bekerült az emberiség történetébe. Mint az előbbi példák is jelezték, talán a legfontosabb hely azok közül, amelyeket az emberek a másik világgal érintkező evilág középpontjának tartanak. Jeruzsálem a Szentföldön, az Óvilág közepén, a három földrész találkozásánál, a három egyistenhívő világvallás megszületésének színterén terül el.

9. Az omphalosz Jeruzsálemben.

Ez a város a jelképe annak a szövetségnek, amit Isten a választott néppel kötött, ezért ha a várost ostromolja sereg, az egyúttal „dühöng a szent szövetség ellen" (Dán 11,30). Jeruzsálem szent, mert az Úr azt ígérte, hogy ott lesz a neve (1Kir 8,29). Jeruzsálem Isten lakhelye, „Mert a Siont választotta ki az Úr, azt szerette meg magának lakóhelyül: Ez lesz nyugvóhelyem örökre, itt lakozom, mert ezt szeretem;" (Zsolt 132,13-14).[36]

A zsidóság és a Templom

A Szentírásban fennmaradt hagyomány szerint közel négyezer éve kapott ígéretet az ősatya: "Kelj fel, járd be ezt az országot hosszában és széltében: mert néked adom azt. Elébb mozdítá azért sátorát Ábrám, és elméne, és lakozék Mamré tölgyesében, mely Hebronban van, és oltárt építe ott az Úrnak" (1Móz 13,17-18). Isten szövetséget kötött vele, majd Ábrahámnak nevezte őt. A nevéhez, amely eredetileg nagy őst jelentett, hé betű járult. Ez a héber betű az Örökkévaló

33 Ponori Thewrewk Aurél: idézett mű 61-62. p.
34 Pál József -Újvári Edit (szerk.): idézett mű 277-278. p.
35 A nyílás fotóját közli: Ponori Thewrewk Aurél: idézett mű 62. p.
36 Dávid Katalin: *A teremtett világ misztériuma*. Budapest, 2002, Szent István Társulat, 248. p.

megnyilatkozásának, földi megjelenésének szimbóluma.[37] A megújult név azt jelenti: a sokaság atyja, a hívők atyja.

Midőn Ábrahám késznek bizonyult fiának, Izsáknak feláldozására, a szövetséget megerősítette az Isten. Izsáktól származott Jákob, a tizenkét zsidó törzs ősatyja, aki miután áldást nyert, Izraelnek neveztetik. Izrael népét az egyiptomi szolgaságból Mózes révén vezette ki az Úr. Égő csipkebokorban nyilatkoztatta ki magát előtte, amely el nem hamvadt, s maga szólt Mózeshez: "Ne jöjj ide közel, old le a te sarudat lábaidról, mert a hely, amelyen állasz, szent föld."[38] Ezt követően a pusztában, Sinai hegyénél törvényt adva Mózes népének, velük szövetséget kötött.

A pusztai vándorlás negyven esztendeje után, mintegy háromezer-kétszázötven évvel ezelőtt kezdődött a héberek honfoglalása. A honfoglalás korát szövetségi eskü zárta a Garizim hegyén. (Egyiptomban a sémi területen levő mitikus ősdomb, Garizin hegye hordozza a Föld köldöke jelentést[39]). Körülbelül kétszáz évvel ezután, a bírák korát lezárva megalakult Saul, majd városalapítással megkoronázva Dávid királysága.

Dávid király elhatározta, hogy várost foglal magának, fővárost alapít. A városalapítás új történelmi korszak kezdete, a világteremtés megismétlése, emberi alkotásként az emberi nagyság kifejezője.[40] Ekhnaton fáraó Akhetatonja, Romulus és Remus Rómája, Nagy Konstantin Konstantinápolya után emlékezzünk a Nagy Sándor által alapított Alexandriákra, és hogy az újabb kori kísérletek közül csak egyet említsünk: Szentpétervárra. Mindegyik városalapítás új birodalom, új világ, vagy legalább is új korszak kezdetét jelentette.

Dávid birodalmi céljait jól szolgálta Jeruzsálem magaslati helyzete az északi és déli településterület közepén, valamint a tengerpart és a Jordánon túl, keleten települt törzsek közötti elhelyezkedése. A hely nem rendelkezett előnyös természeti adottságokkal, nem volt folyóvize, tengerpartja, a sziklás fennsíkot elkerülték a fontos karavánutak. A gyakorlati célszerűség előtt azonban felsejlik a transzcendentális középpontiság igénye, a rend és a törvény városi szférájának uralkodóvá tétele a falain kívüli kaotikus, alá nem vetett, nem civilizált, azaz nem városiasított vidékek fölött. Ettől vált korszakos jelentőségűvé Dávid alapítása.

A város helyét, mivel az a rendezett emberi tér középpontja, az égi és földi szféra közötti kapcsolattartás kitüntetett pontja, gondosan kellett megválasztani. Általában égi jelek, álmok, csodás események jelölhetik ki a helyet, ahol a születő város összekapcsolja majd a földi és az égi szférát.

37 Raj Tamás: *Ábrahám és Mózes* =Új Élet, 1986. július 1. 3. p.
38 Popper Péter: idézett mű 29.p.
39 Pál József – Újvári Edit (szerkesztette): idézett mű 278. p.
40 Pál József – Újvári Edit (szerkesztette): ugyanott, 484. p.

Mint a talmudi Joma traktátus mondja: „A világ teremtése a Siontól kezdődött.” Egy mítosz úgy tudja, hogy „a Szentséges Egy úgy teremtette a világot, mint magzatot. Amiként a magzat a köldökből növekedik ki, úgy Isten a maga köldökéből teremtette a világot, s a világ onnan terjedt széjjel a különböző irányokba.” Az ember teremtése, amely egyben a kozmogóniának, a világ teremtésének is megfelelője, ugyancsak egy középpontban, mégpedig a világ közepén történt. Az Édenkert, ahol Isten Ádámot a Föld minden részéből származó porból összegyúrta, s ahol az ember Istentől az első ígéretet kapta a megváltásról, ugyancsak a mindenség közepén állt. Az egyik midrás is azt állítja: hogy Ádámot Jeruzsálemben teremtette Isten. Ezen a helyen fogadta Ábrámot kenyérrel és borral Melkizedek, a magasságos Isten papja, itt épített Ábrám oltárt, itt kötött vele szövetséget az Úr, és itt, Mórija földén kapott áldást és ígéretet az Úrtól Ábrahám, aki kész volt – ugyancsak e helyen – fiát, Izsákot Istennek áldozni: „És áldottak lesznek utódaid által a föld összes népei, mivelhogy hallgattál szavamra” (1Móz 22,18).

Jeruzsálem közismert héber neve Jerusalájim, ami nem egyes számban van, nem is többes számban, mint a falvak összeköltözése (szünoikiszmosz) után kialakult egyes görög poliszoké, hanem a héberben meglévő kettes számú főnév. A hagyomány szerint ugyanis két Jeruzsálem van: a földi és az égi. Ha itt a földön nem találjuk meg az igazi, vágyaink szerinti „béke városát”, égi mása akkor is ott lebeg fölöttünk, és megvalósulásra vár. A talmudi bölcsek az első héberre, Ábrahámra hivatkoznak, aki az „Isten lát” elnevezést adta annak a helynek, ahol áldozatra szánt fiával járt. Ennek oka a bölcsek szerint éppen az, hogy „Isten előre látta annak a helynek a békéjét”. Ezért lett a neve Jeruzsálem, a békét látó Isten városa”.[41]

A város kozmikus rendszert leképező körének közepén kell lennie a középpontnak, amelyen az áthaladó vertikális és horizontális tengelyek a várost négy részre, negyedekre osztják. A körbe zárt kereszt szimbóluma összeköti a rendezett világ és az azt körülfogó örökkévalóság szimbólumát.[42] A négyzet a város-alaprajzok egyik alaptípusa (orbis quadratus). A városrészek mai elnevezése (például: a jeruzsálemi örmény negyed, vagy Párizsban a Quartier Latin) ezt a kozmikus geometriát őrzi. A négy városkapu a négy világtáj felé sem csupán a gyakorlati szükség szülötte.

A transzcendentálishoz való kötődés záloga, biztosítéka és forrása Jeruzsálem esetében Dávid városának középpontja, amely nem lehetett más, mint az a hely, amelyen Istene lakozik. Ez a hely a szentség, az abszolút centrum, a tökéletesség, a világközpont jelentéseit hordozza.

41 Raj Tamás: *Bibliai tájak titkai – Égi és földi Jeruzsálem*. A könyv internetes változatából: www.erec.hu/belso

42 Doppelfeld, Basilius, OSB: *Szimbólumok I., Az ember képei*, Pannonhalma, 1998,Bencéd Kiadó és Terjesztő Kft., 99. p.

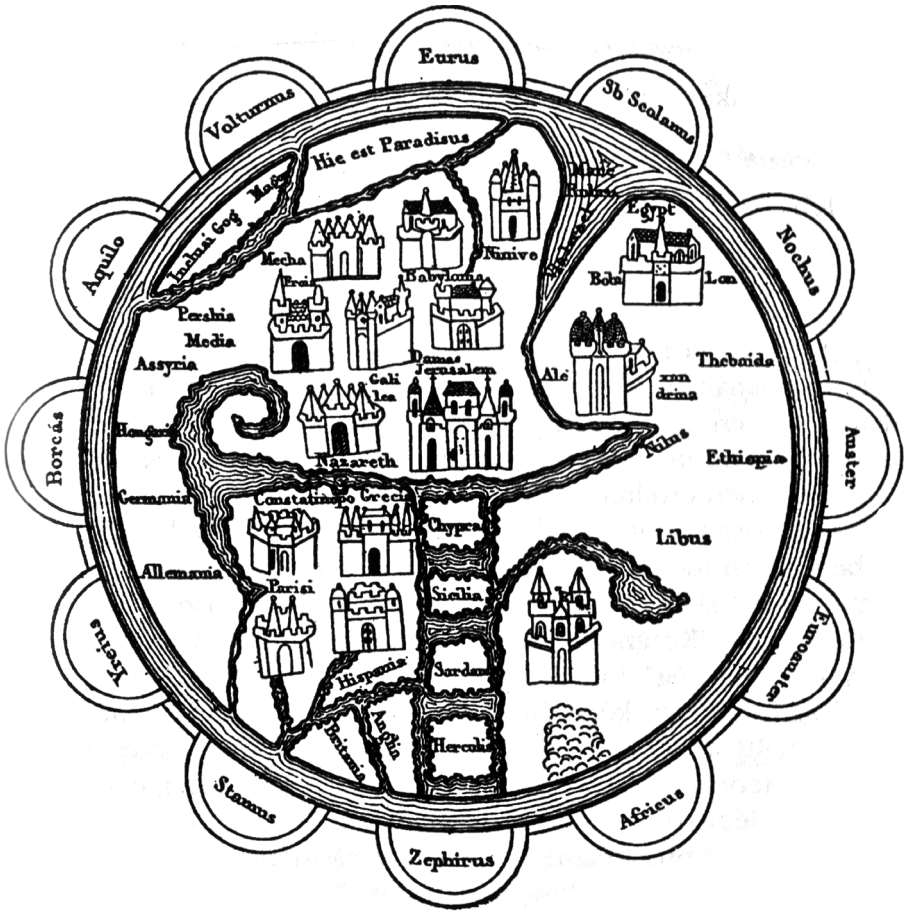

10. Jeruzsálem a világ középpontja.

A szent tér nem csupán centrális elhelyezkedésével, de a környezetéből történő kiemelkedő, kimagasló mivoltával is elkülönül a hétköznapi, mindennapi világtól. Ma is így mondják héberül: felmegyek Jeruzsálembe! – s akkor is így mondták, amikor csak romok és pusztulás jelölte a helyet. De a városon belül is kimagaslik a Templom-hegy, amelyen Dávid korától a szertartások folytak, ahová csak meghatározott cselekedetek elvégzésével, s a magasság egy-egy fokozatára csak az illetékesek egyre szűkebb körében lehetett eljutni.

A hegy, mint föld és menny találkozási helye és az istenek lakhelye, kapcsolódik a köldök szimbolikához. A kánaáni, galileai Tábor hegye – tabbur – köldököt jelenthet. Tabbur eresz – a föld köldöke. Az Ószövetségben szereplő „Föld köldöke” kifejezés – amint az előző fejezetben említettük – a Szichem körüli

hegyvidék egyik kiemelkedő részére vonatkozik: „Ime egy másik csapat meg az ország közepéből (a héberben: köldök) jő alá" (Bir 9:37). A honfoglalás befejezése után Izrael alkotó népelemeinek képviselői – a pusztai Jahve tisztelők és az újonnan csatlakozott kánaáni héberek – Szichemben találkoztak, és ünnepélyes szövetségkötéssel kötelezték magukat, hogy Jahve népe lesznek, és egyedül őt tisztelik. Ezzel kialakult Izrael törzsi szervezete és Izrael népének története megkezdődött.[43]

Vallásos értelemben a hegynek hármas szimbólumértéke van. Először is összeköti az eget és a földet. Szent hegyként középpontja az egész világnak, mely föltekint rá. Koronázását templom formájában nyeri el, mely Isten lakóhelye az emberek között. A Biblia szent hegyei közé tartozik az Ararát, a Hóreb, a Sínai (melyen Áron meghalt, s ez által Istennél maradt) és a Sion. Ezeken a hegyeken Isten kinyilatkoztatta magát, de egyúttal olyannak is mutatkozott, aki ennek ellenére rejtőzködő maradt; így élték meg ezt az emberek, ha a hegy felhőbe burkolódzott (2Móz 19; 20; 25,15).[44]

A hegy és a szimbolikus földi életút csúcsán kezdetben még nem templom állott.

A Sinai-hegyi szövetségkötést követően a szentély szerepét a szent sátor töltötte be, amelyben függönnyel választották el a frigyládát és a két kőtáblát rejtő Szentek Szentjét (2Móz 26,1-37).[45] A frigyláda a törvénytáblák mellett később tartalmazta a törvény könyvét is: „Vegyétek e törvénykönyvet, és tegyétek ezt az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségládája oldalához, és legyen ott ellened bizonyságul;" (5Móz 31,26). Elhelyeztek benne emlékeztetőül mannát: "Áronnak pedig monda Mózes: végy egy edényt és tégy bele egy teljes ómer Mánt és tedd azt az Úr eleibe, hogy megtartassék maradékaitok számára" (2Móz 16,33). Áron kivirágzott vesszejét is beletették: "És monda az Úr Mózesnek: Vidd vissza az Áron vesszejét a bizonyság ládája elé, hogy őriztessék ott a lázadó fiaknak jegyül, hogy megszűnjék az ellenem való zúgolódások, hogy meg ne haljanak" (4Móz 17,10). Az izraeliták magukkal vitték a ládát a pusztai vándorlásukban"[46].

A honfoglalás után Silóban helyezték el, innen rövid időre a filiszteusokhoz, majd Kirjat Jeárimba került a szövetség ládája. A vallási élet központi eleme ekkor nem egy kultuszhely, hanem a szövetség eszméje és folytonos, évi nagy ünnepeken történt megújítása volt. A szövetség ládája ezért volt fontosabb a pásztori múlttal rendelkező nép számára, mint az a konkrét hely, ahol őrizték.

43 Bright, John: idézett mű 140-140. p.
44 Doppelfeld, Basilius OSB,: idézett mű 75-76. p.
45 Pál József – Újvári Edit (szerkesztette): idézett mű 406. p.
46 Babits Antal (közreadó?):*Bibliai nevek és fogalmak*, Budapest, 1988, Primo Kiadó, 76. p.

A filiszteusok végleges legyőzése, a jebusziak területének meghódítása után Dávid mintegy háromezer évvel ezelőtt királlyá válhatott egész Izrael fölött, megalapíthatta a városát, ám bűnei miatt nem építhette meg a magasztos helyet, vagyis a templomot az égi és földi világ találkozási pontján. De ő helyezte el a találkozás sátorát (óhel mó'éd) városa közepén, amely így a szövetség központjává vált. Az áldozás helyét azonban nem a hódító jogán, hanem igaz áron vásárolta meg annak tulajdonosától, Ornántól (2Sám 24,18-25; 1Krón 21,18-30).

Vessük egybe a Jeruzsálem alapításáról szóló, itt következő történetet a Róma alapításáról szóló hagyománnyal!

Az aggáda két fiútestvérről szól. Egyforma volt kettőjük birtoka, atyai örökségük. Az egyik testvérnek nagy családja lett, a másik egyedül élt. Betakarítás után az egyik fivér éjszaka felkel és a maga asztagjáról jó néhány kévényit átvisz a testvéréére. „Én egyedül vagyok, neki családja van, hadd legyen neki több" – gondolja. De még ugyanazon éjjel felkel a családos testvér is, és ugyancsak rejtőzve átvisz a testvér kazaljára a maga gabonájából. „Nekem családon van, testvéremnek nincs más öröme, hadd legyen neki több." E két testvér telkén épült fel később a jeruzsálemi Szentély. Az ókori Róma testvérgyilkosság helyén épült, Jeruzsálem a testvéri szeretet földjén.[47]

Az ég sátra a Teremtés egyik jelképe: "Ő terítette ki, mint valami leplet, az eget, s kifeszítette, mint lakósátrat" (Iz 40,22).[48] A szövetségkötés népe a szent sátorban őrzött bizonyossággal vándorolván lakhatónak, otthonának érezte a teremtett világot. Az otthona a sátra volt negyvenévi vándorlásában. A sátor kifejezés a szent sátorra is és a később felépített jeruzsálemi templomra is utal: "Szeretem házadnak táját, a sátrat, hol dicsőséged honol" (Zsolt 26,8).[49] Ahogyan magyar nyelven, több száz évvel a nomadizálás megszűnése után is „felszedjük a sátorfánkat", ha továbbállunk, elköltözünk, a zsidóság is használja lakhelye, háza, de az Isten háza, a Szentek Szentje megnevezésére is a sátor kifejezést.

A Templomot a szent sátor mintájára időszámításunk előtt 950 táján[50], más adat szerint 966-ban[51] Salamon király kezdte felépíteni, akinek Dávid közvetítette a megtisztelő feladatot: „Most azért, mivelhogy az Úr választott téged, hogy néki szent házat építs: légy erős és készítsd meg azt" (1Krón 28,10). Ez a tett a zsidók történetében az Első Szentély korának nyitánya. Az építkezés fóniciai mintát követett, de előképe, a Templom szent mivoltánál fogva mégsem a szomszéd országban keresendő.

47 Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai*. Budapest, 1997. Makkabi Kiadó, 57-58. p.
48 idézi: Pál József – Újvári Edit (szerk.): idézett mű 406. p.
49 Pál József – Újvári Edit (szerk.): ugyanott.
50 Bright, John: idézett mű 211. p.
51 Biedermann, Hans: idézett mű 380. p.

A templomoknak, a legszentebb helyeknek égi előképe van. Az Úr a Sínai-hegyen mutatta meg Mózesnek a neki építendő szentély formáját: „Mindenestől úgy csináljátok, a mint én megmutatom néked a hajléknak formáját, és annak minden edényeinek formáját… Vigyázz, hogy arra a formára csináld, a mely a hegyen mutattatott néked." (2Móz 25,9, 40).

Dávid király hasonlóképpen elmondta Salamonnak a templomépület, a Szentek Szentje és a kegytárgyak tervét, és biztosította róla, hogy: „Mindezek az Úr kezétől írattattak meg, a ki engem megtanított az egész alkotmány formájára (1Kón 28:19)."[52]

A felépült Templom anyagai, díszítményei: a kő, az arany és a drágakő az örökkévalóságra utaltak.[53]

A zsidó vallási életben felépültétől kezdve központi szerepet tölt be a Templom, a görögül temenosznak nevezett, a világtól fallal elválasztott kultusztér. Az Ószövetségben Jahve hajléka, az áldozat, az áldozás bemutatásának helye. Salamon temploma (1Kir 6) a szent sátor (2Móz 26; 36) megfelelője, az Úr dicsőségét hirdető kultikus központ. Legbelsőbb terében, a kocka alakú Szentek Szentjében őrizték a Szövetség ládáját.[54]

Hogy a mai Szent Szikla kapcsolatban volt a templommal, azt nem vitatják, azt azonban igen, hogy a szentélynek volt-e az alapja vagy az égőáldozati oltárnak.[55] A jeruzsálemi Templom Szentek Szentjének egyik szikláját a világ teremtése helyének és a Föld ideális középpontjának tekintették. A Talmud szerint a víz feltör, ha valaki eltávolítja a követ. A kő által elzárt nyílásba zúdult egykor az özönvíz árja.[56] Az omphalosz (a köldök) ezen a helyen a felső és az alsó világot kötötte össze, illetve választotta el.

11. A Szikladóm belseje (SHP Jane Taylor)

A bibliai elbeszélés szerint Salamon temploma 3 részből állt: fedett előcsarnokból, (amit olámnak neveztek), szentélyből (hékál) és a Szentek Szentjéből (devir). Az első két elnevezés mezopotámiai eredetű.

52 Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*. Budapest, 1998. Európa Kiadó, 21. p.
53 Pál József – Újvári Edit (szerk.): idézett mű 453. p.
54 Pál József – Újvári Edit (szerk.): ugyanott, 455. p.
55 Haag, Herbert: idézett mű 831. p.
56 Biedermann, Hans: idézett mű 292. p.

Salamon a két belső helyiséget elválasztó ajtót nemes anyagból készítette: „És a Szentek Szentjének bemenetelén csinála ajtót olajfából, az ajtófélfák kiszögelése egy ötödrész volt" (1Kir 6,31). Az Özönvíz után Isten megbékélésének jeleként hozta a galamb az olajfalevelet – az új élet, a szövetség megújításának lehetőségét hirdette az olajág. Az olajfa (Olea europea) a legerősebb megpróbáltatásokat is elviseli, emberi mértékkel mérve beláthatatlan ideig él, az emberek Isten ajándékának tekintették.[57]

Az előcsarnokban a bejárat mindkét oldalán egy-egy oszlop magasodott, mintegy 10 méteresek voltak, Jákinnak és Boáznak nevezték őket. Mindkét oszlop szabadon állt, lótusz formájú bronz oszlopfőben végződött, hálók és láncszerűen összefűzött zsinórok díszítették. Az oszlopoknak semmiféle tartó szerepük nem volt, tisztán díszítő elemül szolgáltak, s talán jelképes értelemben utaltak arra, hogy Isten a mögöttük lévő helyiségben tartózkodik. Az oszlopokat Jeruzsálem elpusztításakor Nebukadnezár Babilonba hurcolta győzelme jeleként.[58]

A templom külső méretei: 100 x 50 könyök (52,50 x 26,50 m, ha az egyiptomi királyi könyököt vesszük alapul). A hékál 40 x 20 könyök volt. A Biblia megemlíti a „házat" (bét) is, ami 60 x 20 könyök területű. Ez az elnevezés valószínűleg az épület két belső részére, a hékálra és a devírre vonatkozik. A templom magassága 30 könyök volt (15,75 m); a legkésőbb keletkezett, kevésbé hiteles Krónikák könyve ugyanezt a méretet 120 könyökben jelöli meg.[59]

Az épületet egy sor helyiség, a jaciják vették körül, ahol valószínűleg üzleti tevékenység folyt. A templomtól keletre állt az előudvarban az égőáldozat oltára és a bronz medence.[60]

A templom gyakorta a világmindenség kozmológiai modellje szerint épül fel, s a világrendet tükrözi. A templom a zsidó világszimbolikában a föld eszményített képmása: az előcsarnok a tenger, a szentély a szárazföld, a szentek szentje pedig a menny.[61]

A zsidók szent sátora és temploma a fizikai, asztrál (azaz: csillag) kauzál (vagyis: törvény) világokat jelképezte a Szentek Szentjében láthatatlanul jelenlévő Istennel. A fizikai világ a sátor/templom udvara, ahol áldozni és mosakodni, tehát vezekelni és tisztulni kell. Az asztrálvilág a szentély, ahol a hétágú gyertyatartó a hét bolygó princípiumot, a 12 kenyér asztala a 12 zodiákus-jegyet, az illatáldozati oltár pedig a lélek imáját jelképezi. A romlatlan menny:

57 Winter, Astrid: *A biblia a gyógynövényekben*, Budapest, 2000, Bioenergetic, 47-50. p.
58 Haag, Herbert: idézett mű 772-773. p.
59 Barkay, Gabriel: *Dávidtól Salamon templomának lerombolásáig*, Múlt és Jövő, 1992. 2. sz. 15-16. p.
60 Haag, Herbert: idézett mű 832. p.
61 Biedermann, Hans: idézett mű 380. p.

a kauzál és isteni világ szimbóluma a Szentek Szentje. A törvény (kauzalitás, okság) világát a Szövetség ládája jelzi, benne a törvénytáblákkal. Az isteni világot a láda fölé hajoló és a kárpitra hímzett kerubok képviselik. Isten maga láthatatlanul trónol a kerubokon.[62]

Az Első Templom nem az ünneplő gyülekezet befogadására készült, hanem a szent cselekmények végzésére; belépni csak papoknak volt szabad. A hibákat kijavító munkásokat felülről engedték le a Szentek Szentjébe, mivel nem léphettek be az ajtón, és nem állhattak a szent talajon.[63] A Szentek Szentjébe nemcsak az egyszerű emberek, hanem a papok sem tehették be a lábukat. A főpap is csak egyszer egy évben, Jóm kippur ünnepén mehetett be ide, hogy a bűnbánat szertartása alatt füstáldozatot mutasson be. A gyülekezet a templomon kívül kijelölt helyen volt szemlélője a főleg a kint felállított nagy oltárnál folyó szertartásoknak. Impozáns volt a körülbelül 15 méter magas homlokzat, az aranyozott borítású ajtók, s ha egy pillantást lehetett vetni a nyitott ajtón át a templom belsejébe, látható volt a falak díszítése arany kerub-alakokkal és pálmafákkal. A templomajtó mellett a két óriási bronz oszlop állt, távolabb pedig az úgynevezett réztenger: egy óriási medence víztartónak, amely tizenkét réz bika szoborra, mint talapzatra volt ráhelyezve. Mindezeknek megvolt a művészi értékükön kívül a praktikus rendeltetésük és a szimbolikus jelentőségük is.[64]

Mivel a Templom föníciai minta szerint épült, szimbólumai elkerülhetetlenül pogány elemeket is tartalmaztak. Az öntött tenger például (1Kir 7,23-26) valószínűleg a föld alatti édesvizű óceánt jelképezte, mint az élet és a termékenység forrását, az égő áldozati oltár viszont (Ez 43,13-17) eredetileg az istenek hegyére utalhatott. A templomi kultusz jellege azonban, bármennyit vettek is át más pogány vallások kultuszából, teljesen izraeli maradt.[65]

Salamon uralkodása után kettévált birodalma: az északi törzsek területe alkotta Izrael államát, míg délen Júda (és Benjámin) törzsterülete a másikat. Az egykori Izraelt az asszírok semmisítették meg 722/721-ben, V. Salmaneszer király a tíz törzset elhurcoltatta Felső-Mezopotámiába és Médiába, ahol valamennyien beolvadtak az ottani lakosságba, s eltűntek a történelemből.[66] A déli államban élt két törzs tagjain kívül a léviták és a kohaniták (a papi és a főpapi nemzetségek) egy része maradt meg.

62 Szász Ilma: *A ponttól a mandaláig – A szimbológia vezérfonala*, Budapest, 2000, Mandala Art Bt., 136. p.
63 Unterman, Alan: idézett mű 224. p.
64 Tóth Kálmán, dr. – Lenkeyné dr. Semsey Klára*: Bibliai atlasz kortörténeti bevezetéssel*, Budapest, 1991, Református Sajtóosztály, 34. p.
65 Bright, John: idézett mű 211. p.
66 Bright, John: ugyanott, 265. p.

Júda fővárosát, Jeruzsálemet, benne az első Szentélyt időszámításunk előtt 587/86-ban a Babilóniai Birodalom csapatai rombolták le. Alaposságukról korabeli domborművek adnak hírt a mának. Az első Szentélyből közelmúltban mégis találtak egy elefántcsontból készült gránátalma-díszt a szolgálatot teljesített főpap egykori ruházatáról: „... arany csengettyű meg gránátalma legyen a palást peremén körös körül" (2Móz 28,34). De nemcsak a tökéletes rombolás az oka, hogy a Templomnak a maradványai jószerivel nem kerültek elő, hanem az, hogy rájuk települt a ma is élő háromezer éves város.

12. A gránátalma dísz. Utána új bekezdés

Júda lakóit, vagyis a zsidókat a babiloniak részben leöldösték, részben elhurcolták őket „Babilon folyóvizei" mellé.

Babilon folyóvizeinél ültünk és sírtunk, mikor a Sionról megemlékezénk.
A fűzfákra, közepette, oda függesztettük hárfáinkat,
Mert énekszóra nógattak ott elfogóink, kínzóink pedig víg dalra, mondván:
Énekeljetek nékünk a Sion énekei közül!
Hogyan énekelnők az Úrnak énekét idegen földön?!
Ha elfelejtkezem rólad, Jeruzsálem felejtkezzék el rólam az én jobb kezem!
Nyelvem ragadjon az ínyemhez, ha meg nem emlékezem rólad;
ha nem Jeruzsálemet tekintem az én vígasságom fejének!
(137. zsoltár)

II. Kűrosz, a Babilont legyőzött perzsák királya időszámításunk előtt 538-ban rendeletet adott ki a zsidók hazatéréséről és a hitélet felújításáról. A perzsák nevezték el az arám nevén Jehud tartomány lakóit zsidóknak.

Nem mindenki tért haza Babilonból. Számos zsidó maradt meg a szétszóratásban, ahol közösségeik kialakították a helyzetnek megfelelő életformájukat. A hazájukba visszatért zsidók Zerubbábel vezetésével perzsa védnökség alatt I. Dareiosz idején, az elhurcolásban töltött 70 év után 515 márciusára építhették fel a Második Templomot.

Az új templom a régi helyén minden bizonnyal az eredeti méretekben épült fel, de az oszlopok (Jákin és Boáz) valószínűleg nem kerültek elő, ugyanúgy az elpusztult bronz medencét és ládát sem pótolták újjal. A szentélyben a régi mécstartó helyébe a hétkarú menóra került. A szentély és a Szentek Szentje

13. A jeruzsálemi Templom (Bognár Mária).

közé most minden bizonnyal falat húztak (Ez 41,3). Az ajtó elé drága függönyt akasztottak. Ennek a templomnak az elemeit egyes íratok a szent sátor leírásához is felhasználták, illetve az első Szentélyt is a látott második alapján képzelték el.[67]

Az egyistenhívő zsidók országának viszonylagos önállóságát a nagy politeista (sok isten létezését valló) birodalmak közötti hadiúton csak több-kevesebb engedménnyel lehetett megőrizni. A szomszédos nagyhatalmak kultuszainak tett engedmények viszont magát a zsidóságot, a szigorú monoteizmust veszélyeztették. A szíriai görög-makedón fennhatóság ellen 167-ben kirobbant Makkabeus szabadságharc eredményeként a zsidók a Templomot megtisztították a hellenista bálványimádástól és újra szentelték. A szent tér ismét visszanyerte az Eget és a Földet összekötő szerepét.

Az ország néhány évtized múltán római függésbe került. A vallási tekintetben türelmesebb Róma vazallus királya volt a fél-zsidó Nagy Heródes. Önkényuralma nagyszabású építkezésekkel járt.

Időszámításunk előtt 19 táján Heródes elhatározta, hogy átépíti a Templomot. Az emberek természetesen aggódni kezdtek: mi lesz, ha lerombolja az épületeket, s csak azután ébred rá, hogy nincs pénze a munkálatok folytatásra. S vajon hű marad a király a Tóra előírásaihoz? Heródes épületei gyakran forradalmian

67 Haag, Herbert: idézett mű 834. p.

újszerűek voltak, a Templom tervét azonban Isten nyilvánította ki Mózesnek és Dávidnak, ettől eltérni tehát a megújításkor sem volt lehetséges.

Heródes igyekezett lecsillapítani a félelmeket. Addig hozzá sem kezdett a munkához, míg össze nem szedte a szükséges építőanyagokat, és arra gondosan ügyelt, hogy az egykori alaprajzot és a méreteket megtartsa. Arról is intézkedett, hogy laikusok ne léphessenek a tiltott területekre. Heródes ezer papot kitaníttatott kőművességre és ácsmunkára, és rájuk bízta a hékál és a devir építését. Ő maga sohasem lépett be az épületbe, melyet mesterműveként emlegettek. Az építkezést úgy szervezte meg, hogy az áldozatok bemutatása egyetlen napig se szüneteljen, és a szorosan vett templomi épületeket tizennyolc hónap alatt befejezte. Bár az átalakítás fő munkálatai körülbelül 10 év alatt lezajlottak, de a sétányon még 62-64-ben is, Albinus római procurator (helytartó) idején is folytatódott a munka.[68] A megszakítatlan ájtatosságnak köszönhetően viselhette a heródesi templom is a Második Szentély nevet, pedig voltaképpen harmadikként emeltetett.[69]

A kultikus hagyománytisztelet a Szentek Szentje és a Szentély bővítését nem tette lehetővé, így csak az előcsarnokot lehetett megnagyobbítani: 100 x 20 könyök alapterületű lett, 100 könyök magas homlokzattal. Oldalt szintén körül lehetett építeni, sőt felső emeleteket is szabad volt rá húzni. A tetőn arany nyársakat helyeztek el, védekezésül a madarak ellen, nehogy bepiszkítsák.[70] Az egykori méretek megtartása nem akadályozta Heródest abban, hogy az egész Templomhegyet átépítse, ezzel megnagyobbítsa a szent körzetet. A hatalmas terek, udvarok, falak és lépcsők a Templom szentségének kiemelését szolgálták.

A szent tér révén megtapasztalhatóvá vált az emberi fogalmakkal ki nem fejezhető jelenvalóság. Az előkészületek fázisai, a hegyre való felmenetel és a templom udvarainak és épületeinek fokozatokba rendezett szentsége azt a célt szolgálták, hogy általuk a hívő átérezhesse: a köznapi létezésen túli valóságba léphet, amely alapvetően más, mint a földi világ. A szentség fokozatai éppen olyanok voltak, mint a mezopotámiai zikkurat lépcsőfokai. A Templom-hegy platóját jelképes szent heggyé tették, amelyen az út a devir „csúcsán" (a Szentek Szentjében) létező isteni szférához vezetett.[71]

A valóságos (földi) Jeruzsálem és a mennyei Jeruzsálem viszonyát úgy jellemezhetjük, hogy a jeruzsálemi templom bizonyos mértékben ég és föld, az emberi világ és az ember fölötti világ metszéspontján áll; úgy is felfogható, mint annak a megközelíthetetlen szentélynek földi megfelelője, ahol a Messiás

68 Haag, Herbert: ugyanott, 837. p.
69 Armstrong, Karen: *Jeruzsálem*, Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó, 169.p.
70 Haag, Herbert: idézett mű 837. p.
71 Armstrong, Karen: idézett mű 172. p.

talán éppen azt a pillanatot várja, hogy belépjen a világba. A földi Szentek Szentjének megfelel egy mennyei Szentély. Az ember felépít ezen a földön egy épületet, amely visszatükröződik a mennyei régióban.[72]

A Templom-hegy külső övezetét alkotta a Pogányok udvara. Ez az ókori városok fórumának szerepét töltötte be, mindenki számára nyitva álló tér volt a templom előtt. Építése igen nagy erőfeszítéseket kívánt meg: három oldalról alépítményre volt szükség; az al-Haram as-Sarifot körülvevő fal (Nyugati fal, a templom párkánya, Salamon istállói) még ma is látható.[73] Egy kerítés övezte magát a templomot, amelynek keleti oldalán nyílt az Ékes kapu. Ebből az Asszonyok udvara, majd attól jobb felé, a Templom északi oldala felől az Izraeliták udvara, ezen belül pedig közvetlenül a templomépület mellett és előtt a Papok udvara következett. A legbelső udvarban, a Papok udvarában a szabad ég alatt helyezték el a nagy oltárt, e mögött a templomnak lépcsőkön megközelíthető tornáca emelkedett.

A Templom szimbólumvilága alakította ki azt a lelki szférát, amely a létezés forrásaként a mindennapi élet valóságának értelmet adott. Az élet egésze, – beleértve a pusztító erőket is – a devir rejtező szentségéhez vezető ösvény volt.[74]

A zsidó és keresztény hagyomány ismer szent utakat, melyeken Isten vezeti az embert, s amelyek Istenhez vezetnek. Az úton való haladás révén lép az ember előbbre az életben. Az exodus, az egyiptomi kivonulás Izrael számára a szabadítás, a felleg és tűzoszlop formájában népe körében vonuló Isten közelségének megtapasztalása volt. Hasonló jelentőségű volt Izrael számára a babiloni fogságból hazavezető út.

Maga a halákha, amely felfogható a judaizmus jogi oldalának, s amely a zsidóság egyéni, társadalmi, nemzeti és nemzetközi kapcsolatait és minden más szokását, gyakorlatát szabályozza, tulajdonképpen utat jelent. A halákha a járni, menni jelentésű háláh szótőből származik, az iszlám sariah-hoz (jelentése: az itatóhelyhez vezető ösvény) és a kínai taóhoz (út) hasonlóan.[75]

A hívő zsidó számára szent és örvendetes kötelességnek számított az évenkénti zarándoklat Jeruzsálembe. A zsoltárok gyakran megéneklik ezt: „Ki mehet föl az Úr hegyére? Ki állhat az ő szent helyén? Akinek keze tiszta és ártatlan a szíve." (Zsolt 24,3-4)[76]

72 Aron R.: *Die verborgenen Jahre Jesu*, München, 1973, Mahr K. művéből idézte Biedermann, Hans: idézett mű 175-176. p.
73 Haag, Herbert: idézett mű 837. p.
74 Armstrong, Karen: idézett mű 172. p.
75 Klein Rudolf: *A zsinagógaépítészet, mint a modernizmus előfutára – Az osztrák-magyar keleties stílusú zsinagógák építészettörténeti szerepe* = Múlt és Jövő, 2002. 2-3. szám, 196. p.
76 Doppelfeld, Basilius, OSB: idézett mű 52. p.

A szétszóratásban élők a Templomhoz való ragaszkodásukat zarándoklatokkal fejezték ki.

Alexandriai Philón (kb. i. e. 30 – kb. i. sz. 41.), aki zarándokként látogatott Jeruzsálembe, tisztában volt a jelképek értelmével. Platonista lévén arra is rámutatott, hogy a hékál berendezése képviseli az égi archetípusokat, és a tapasztaláson túli ideákat felfoghatóvá és láthatóvá teszi. A Templom-hegy rendje és tervrajza az Istenhez vezető út térképe volt. Az emberek a mindennapok világiságából a káosz, az őseredeti tenger és a pogányok peremvidékére léphetett, onnan pedig Isten teremtett világába, egy újfajta tapasztalás révén. A világ maga is Istenhez vezető út: az ember az istenség felé közelítve halad végig élete pályáján, mint ahogy a főpap sétál át a hékálon az egésznek értelmet adó végső valóság felé. Ezt a valóságot természetesen a devir jelképezte, melyet a hékáltól, a látható világtól újabb függöny választott el. A devir üresen állt, mert érzékeinken és fogalmainkon túli létezőt őrzött: Semmit sem tartottak benne, írta Josephus Flavius, megközelíthetetlen, érinthetetlen, mindnyájunk számára láthatatlan volt.[77]

A Második Szentély kora mintegy félezer évet tett ki, 70-ig tartott. A római függés ellen 67-től 70-ig vívott szabadságharc következménye a Templom lerombolása és a nagy diaszpóra (szétszóratás) lett. Alighogy használatba vették a Második Templomot övező tereket, mindez áldozatul esett a Jeruzsálemet elfoglaló római légióknak, és romhalmazzá vált.[78]

A szétszóratás

A 64-től 70-ig tartó zsidó háború idején a Jeruzsálemet ostromló római hadvezér, Vespasianus engedélyt adott Johanán ben Zakkájnak, hogy akadémiát tartson fent Javne városkában (Jaminia, ma: Yavne, Jibna – Tel Avivtól délre, Rechovóttól keletre található). Ettől kezdve a tanház lett Izrael életének, fennmaradásának záloga.

Javnéban alakult ki a tannaiták (tanítók, tudósok) iskolája, törvénymagyarázatukat Misnának nevezték. A szó jelentése: tanulás vagy szájhagyományon alapuló törvény, ellentétben a Mikrával, aminek a jelentése olvasás, és a Szentírás szövegének recitálására vonatkozik.[79]

77 Armstrong, Karen: idézett mű 171-172. p.
78 Haag, Herbert: idézett mű 837. p
79 Potok, Chaim: *Az ígéret*, Budapest, 2001, Ulpius-ház Könyvkiadó, 321-322. p.

A Misna lett jelképesen az új Jeruzsálem, amelyben a zsidók megtapasztalhatták az isteni jelenvalóságot, bárhová vetette is őket sorsuk.[80] A Második Templom lerombolása utáni évtizedeket ezért a zsidók a Misna korának nevezik.

A tannaiták munkáját rabbi Jehuda Hanászi irányításával fejezték be, 200 körül írásba foglalván a Misnát. A későbbiekben az iskolákban a Tórát is, a Misnát is magyarázták az ekkor amóráknak (beszélőknek, magyarázóknak) nevezett tanítók, s az ezenközben született magyarázatokat Gemára néven foglalták írásba. A Misna és a Gemára összefoglaló neve a Talmud.

A zsidó élet középpontjába a szent iratok tanulmányozása került. A Templom lerombolása után megszűntek a zarándoklatok, a szövetség ünnepei és az áldozatok bemutatását imádságok helyettesítik. Ezek szövege, elmondásuk ideje, rendszere a bölcsek tanításai szerint alakult. Az elveszett ország, Izrael, a szétszórt nemzet, a zsidók fennmaradásának egyetlen alapjává vált a Tóra, a Misna, a Gemára tanulmányozása, az ily módon kialakított törvények, életvezetési szabályok betartása. Ezért nagy tekintélyre tettek szert a tanítók (a tannaiták, amórák, gáónok), és szentnek tartották azokat a városokat, amelyekben a jelentősebb iskolák működtek.

A zsidók a szétszóratásban közel éltek egymáshoz, egyrészt, hogy a néha ellenséges többséggel szemben védekezhessenek, másrészt, hogy vallásos intézményeik közelében lakhassanak. A gettó behatárolt városi terület, ahol szomszédjaiktól elkülönítve laktak. Az 1172-es, harmadik lateráni zsinat tiltotta el a keresztényeket a zsidókkal való együttlakástól, ez az intézkedés vetette meg a gettó alapját.

Maga a gettó kifejezés az olasz nyelvből származik, és eredetileg vasöntődét jelent. Először 1516-ban használták a megnevezést egy vasöntődéhez közeli velencei negyedre, a Campo Ghetto Nuovóra. A zsidóság más városokban is külön zsidó utcákba visszavonulva élte a maga saját törvényeinek engedelmeskedő életét. Szokásaikhoz a nehéz megpróbáltatások idején még erősebben ragaszkodtak.[81] Ezek egyik – a mikve, a rituális fürdő mellett – legfontosabbika a zsinagóga látogatása, a közös ima volt.

Templom vagy zsinagóga?

A Szentély pusztulása után az első zsinagógákat Babilóniában állították fel. Az Ezekielnél – aki legalább húsz éven keresztül prédikált a babiloni foglyok között – olvasható mikdás meát (kis szentély) kifejezést a Talmud bölcsei

80 Armstrong, Karen: idézett mű 199. p.
81 Brestyánszky Ilona, P.: *Budapest zsinagógái*, Budapest, 1999, Ciceró Kiadó, 23. p.

azonosították a templom (zsinagóga) fogalmával. „Ezokáért mondjad: így szólt az Úr Isten: Mivelhogy távol vetettem őket a pogányok közé, és szétszórtam őket a tartományokba, tehát én leszek nékik templomul rövid időre a tartományokban, a melyekbe mentek” (Ez 11, 16).

A zsinagóga (bét hakneszet) a sokrétű és decentralizált zsidó vallás intézménye, mely híveinek megtanítja a túlélést, biztosítja a megmaradást a politikai hatalom birtoklása nélkül. A zsinagógát szintén nevezik templomnak, de a magyar helyesírás szabályai szerint köznévként különböztetjük meg az egyetlen Templomtól, a Szentélytől.

A jeruzsálemi Templommal ellentétben – ahol a pap a hívektől elkülönített helyen végezte a szent cselekményeket, – a zsinagógában a szó hagyományos értelmében vett áldozatbemutatás nem folyt és nem folyik. A zsinagóga – amint a neve is mondja (szünagógé, gyülekezet) – olyan hely, ahol összegyűlnek imádságra a Tóra feletti elmélkedésre.[82]

A zsinagóga nem helyettesíteni, hanem pótolni igyekezett a Templomot. Már az épület kialakításában jelen volt valamennyire a szentség, ahogy az elveszett jeruzsálemi szentélyhez hasonlóan az egyes terek között spirituális hierarchia állt fenn, amelynek egyes fokaira csak kiválasztottak juthattak el. A terem, ahol a szertartásokra sor került, előrébb állt a szentségben, ezután következett a bima (olvasóasztal), végül pedig az új szentek szentjét, a Tórát tartalmazó láda. Az emberek tehát itt is fokozatosan közelíthettek csak a szentséghez. A bimát általában emelvényre, jelképes szent hegyre állították, így a gyülekezet Tóra-olvasásra felkért tagjának a pódiumra lépve mindig meg kellett tennie a „felemelkedést” (aliját).[83]

A Szentély pusztulása óta az áldozatokat imák pótolják: „térjetek vissza az Úrhoz! Mondjátok néki: Végy el minden álnokságot! És fogadd el azt, a mi jó, és ajkaink tulkaival áldozunk néked” (Hós 14,3). A fontos imák, a Tóra felolvasása, magyarázata, a prédikáció a rabbi és a hívek közös cselekménye. Így a zsinagógának, mint imaháznak (bét hátfilá, bét tefila) olyan belső térrel kellett rendelkeznie, ahol a jelenlévők a felolvasót láthatták, és mindenünnen jól hallhatták.”[84]

A keresztény környezet templomainak térrendezéséhez igazodó zsinagóga Napóleon korában jelent meg azokban az országokban, ahol az általa támogatott emancipáció az alkalmazkodást serkentette. A Vesztfáliai Királyságban – ahol

82 Joannes, Fernando: *A zsidó vallás*, Budapest, 1990, Gondolat Kiadó, 67. p.
83 Armstrong, Karen: idézett mű 212. p
84 Wellner István: *Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez*, (h. n.), 1990, Medicina Könyvkiadó Vállalat, 165. p.

Napóleon tetvére, Jeromos uralkodott – a liberális-vallásos Israel Jacobson, a kasseli udvar bankára, az Izraeliták Királyi Vesztfáliai Konzisztóriuma elnökeként az egész zsinagógai istentiszteletet hozzáigazította az evangélikus egyház modelljéhez. Ő, aki nem volt rabbi, talárt öltött, papi fejfedőt és nyakravalót, úgy lépett fel a kasseli zsinagóga szószékére. Ettől kezdve az istentisztelet középpontja a szószék, illetve a prédikáció lett. Orgonát is épített a zsinagógába. Az orgonával és kórussal rendelkező zsinagógát, ahol a héber nyelvet csaknem teljesen vagy nagyobbrészt kiszorította az ország nyelve, többnyire templomnak, német nyelvterületen kultusztemplomnak nevezték.[85]

Már a Második Szentély idején sok zsinagógát építettek. A szétszóratás korában, 1135 és 1204 között élt Maimonides – rövid nevén: Rámbám – szerint mindenütt, ahol tíz zsidó lakik, templomot kell építeni.[86]

A minján (szám, közhasználatban: tíz felnőtt férfiből álló gyülekezet) hagyománya az ősatyák korából ered. Isten hajlandó lett volna megkegyelmezni a bűnös szodomaiaknak, ha Ábrahám talált volna közöttük tíz igaz embert. Tíznél kevesebb ember csak néhány egyén, akiknek a személyes érdemei nem ellensúlyozhatják a kollektív bűnösséget.[87] Másutt örökösödési és családjogi ügyben döntött tíz ember: „És vett Boáz tíz férfit a város vénei közül" (Rut 4,2).

A vallási törvények szerint csak tíz ember jelenlétében lehet közösségi imát elkezdeni. Tíz ember jelenléte szükséges a Smóne Eszre (tizennyolc áldás) imához, a tóraolvasáshoz, a háftárához (vagyis a tóraolvasást befejező prófétai fejezethez), az ehhez kapcsolódó áldásokhoz, általában: a legfontosabb kultikus aktusokhoz.[88]

Chalafta ben Dosza rabbi, Chananja falvából, szokta volt mondani: Honnan tudjuk, hogy ha tíz zsidó együtt ül és Tórát tanul, akkor az isteni dicsfény ragyog felettük? Onnan, hogy írva vagyon: „Az Örökkévaló áll az isteni gyülekezetben" (Zsolt 82,1), és a gyülekezet (minján) az minimum tíz ember.[89]

A közös imák jelentősége Izrael hitének gyökeréből, a nép egészének Istennel történt szövetségkötéséből származik. A régi Izrael törzsi rendje a Jahvéval kötött szövetségben született, és a szövetség tartotta össze. Izrael létének alapja egy közösségi tapasztalás volt.[90]

A zsinagógák ennek a közösségnek őrhelyei.

85 De Vries, Simon, Philip: *Zsidó rítusok és jelképek*, Budapest, 2000, Talentum, 51. p.
86 Jólesz Károly, Dr.: *Zsidó hitéleti kislexikon,* 2. kiad. Budapest, 1987, Korona GT, 235-236. p.
87 Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*, Budapest, 1998, Göncöl Kiadó, 154. p.
88 Jólesz Károly, Dr.: idézett mű 135. p.
89 Kraus Naftali: *Az ősi forrás*, (h. n.), 1990, Fórum Rt., 346. p.
90 Bright, John: idézett mű 148. p.

A szegedi új zsinagóga épülete

A zsidó diaszpóra aranykorának az Ibériai-félsziget mór államai fennállási idejét tartják. Az elnevezés: Szefarad egy jóval korábbi száműzetés helynevét őrzi, ahova II. Sarrukín asszír király i.e. 722-ben hurcoltatta el a zsidókat. Az európai muszlim uralom századaiban virágzó kultúrát teremtettek, amelynek az 1492-es kiűzetésük vetett véget. Az egykori gazdasági, tudományos és művészeti eredményekhez hasonlítható fejlődés ezt követően az Osztrák-Magyar Monarchiában következett be.

Az osztrák-magyar dualizmus idején keletkezett a modern Magyarország, ebben az állami keretben vett lendületet a magyarság a Nyugathoz, az európai civilizáció gazdasági, kulturális színvonalára történő felzárkózáshoz. Ennek a folyamatnak részesei és katalizátorai voltak az Újzsinagóga építői, a szegedi zsidó magyarok, akik vallási csoportjuk tagjaiként megteremtették az új Szefaradot is hazánkban.

Az Újzsinagóga ebben a felvirágzásban hatalmas méreteivel, dús formáival és vibrálóan mozgalmas körvonalaival egy emancipált kisebbség felszabadult, mámoros diadaléneke.

Mint ismeretes, a második, Lipowszky-féle szegedi zsinagóga reformkori megépítése idején szinte azonnal szűknek bizonyult. A polgári átalakulás államjogi kereteinek lerakását, a kiegyezést követően, ahogy a város egésze, úgy gyarapodott a szegedi zsidóság is. Új, méltó zsinagógára lett szükség.

1885-ben többen összesen 2650 forintot ajánlottak fel az új templom javára. 1891-ben a hitközségi elöljáróság havi részletekben kezdte meg a tagok körében a gyűjtést, amely összesen 22020 forintot jövedelmezett. 1892-ben a város törvényhatósága 10000 forint segélyt szavazott meg erre a célra, s ezt utóbb még 10000-rel megtoldotta. Az épület leendő üléseinek egy részét előre eladták, ebből 138330 forint folyt be az építkezés számára. A következő évben, 1897-ben kiírták a pályázatot, amelynek az eredményeként Baumhorn Lipót műépítész tervét fogadták el.[91]

14. Baumhorn Lipót (1860-1932)

91 Löw Immánuel: idézett mű 1. p.

Baumhorn szegedi zsinagógájának felépítéséhez a hitközség megszerezte a nyugat felé eső szomszédos telkeket, amelyekkel együtt négy utca határolta jelentős kiterjedésű tér állott az építész rendelkezésére.[92] A telek nem csupán a felépítendő templom számára biztosított helyet, hanem a körülötte kialakuló díszkertnek is.

Az építő munka 1900. augusztus hetedikén kezdődött meg. A teljes befejezésen és a kertépítésen a nyilvános felavatás idejéig, 1903. május 19-ikéig dolgoztak.[93]

A kert megszelídített természet, egy darabka kultúra, amely az ember munkája által keletkezik. A kert annak az emberi törekvésnek is kifejezése lehet, hogy a természetet a művészet révén fölemeljük és tökéletesítsük. Kertjeiben az ember bizonyságot tesz világképéről és szépségideáljáról, s ideális kozmoszt teremt. A kertek a tökéletes, célba ért természetet akarják bemutatni, ellentétben a káosszal és a pusztasággal, a vadonnal és az erdővel. A kert szimbolizálja az ember fáradozását az otthon, a meghittség és az oltalom megteremtéséért egy bizonytalan, sőt kaotikus világban. Az embernek szüksége van a kertre önmagában és maga körül ahhoz, hogy élni tudjon.[94] Amint a zsinagóga otthon nyújtott a zsidóknak az idegen környezetben, a sokszor ellenséges diaszpórában, úgy lel nyugalomra a zsinagóga a botanikus főrabbi által ihletett, s a szegedi Süvegh Mihály által tervezett, Horváth Károly által megvalósított kert közepén.[95]

A zsidó templomépítésben a XIX. század elején még az empire és klasszicista stílus uralkodott, de ezt követően a legkülönbözőbb stílusirányzatok jelentkeztek az építészetnek ebben a speciális műfajában. Közép-Európában főként a mór stílushoz nyúltak vissza. Ennek fő oka az lehetett, hogy Szefarádot tekintették az európai zsidó élet és tudomány fénykorának. Mór-zsidó stílusban alakították ki a magyarországi zsinagógák egy részét is, élén a budapesti Dohány utcai templommal. Ezek a templomok romantikus jellegűek, bennük sötét és mély színek uralkodnak.

A XIX. század végén, a XX. század elején Európa-szerte épültek – ha nem is nagy számban – szecessziós stílusú zsinagógák.[96] Ezekben a légiesen könnyed, világos és vidám színek skálája a szecesszió világát tükrözi. Erre a templomtípusra legjellemzőbbek századunk elején Baumhorn Lipót országszerte emelt zsinagógái. Remek alkotásai közül is kiemelkedik a szegedi, melynek belső terében pasztellszínek keveréke nyújtja a magával ragadó látványt: az arany mellett a kék, a világoszöld és a márványrózsaszín.[97]

92 Löw Immánuel: ugyanott, 1-2. p.
93 Löw Immánuel: ugyanott.
94 Doppelfeld, Basilius, OSB: idézett mű 99-100. p.
95 Bátyai Jenő: *Zsinagógák építésze* = Délmagyarország, 1986. január 9. 4. p.
96 Wellner István: idézett mű 175. p.
97 Raj Tamás: *Színek és növények a zsinagógában* = Élet és Tudomány, 1991. 3. sz. 83-84. p.

Baumhorn Lipót szegedi munkája e tekintetben is visszautal a Szentély utolsó újjáalakítására, amelynek során az alapvető adatok, falak és funkciók nem változtak, de a látvány az alkalmazott anyagok színei révén varázslatossá vált. Nagy Heródes nem változtatott a Szentély méretén vagy alakján, de az épületet szebbé tehette. A falakat fehér márvánnyal burkoltatta, amelyben úgy futott a kő vörös és kék erezete, mint a tenger hullámai.[98] A szegedi zsinagóga összhatásában az előbb említett festés, a falak színezése szintén döntő szerepet játszik.

A kipával a fején a csarnokba lépő látogatónak először az épület tágas, világos, könnyed jellege tűnik fel, amely a teremtett világról alkotott zsidó elképzelést sugallja: Minden, ami létezik, jó, mert Isten műve. A zsidó vallás számára magának az életnek, a valóságnak, a világiasságnak az elfogadása hitvallás: azt jelenti, hogy az ember minden dolgában, az élet jóságával és akarásával az Egyetlenegy felé fordul.[99]

A zsinagóga festése részleteiben is a hit és a vallásgyakorlás jegyében készült. „Ezért kettős gondolatkört dolgozott fel: az egyik a Tórának, a hit alapjának jelképezése, a másik az épület rendeltetésének és tagolásának összefüggése. A templom festése a szerény mértékben használt aranyozáson kívül csak három színt alkalmaz. Hamvas szürke falsík, elefántcsont színű dongák, élek és baluszterek, és a kettővel váltakozva világoskék szegélyek és hátterek. Kék szegélyeket alkotnak a mellékes díszítő motívumok a falakon s karzat alatti boltozatokon. Mintázatukat a szentírásnak a békességet jelképező növényei, a szőlő és fügefa és stilizált írás-szalagok adják" – írta Löw Immánuel.[100]

Az eklektika teljes formakincse megtalálható az épületen a szecesszió által már megérintett felfogásban. Szinte valamennyi építészeti stílus elemei fellelhetők rajta. A központi nagy kupola és a lépcsőtornyok díszes sisakjai felfokozott „lechneri" motívumok, összehasonlíthatók Lechner Iparművészeti Múzeum épületével.[101]

Az alaprajz reneszánsz ihletésű. A reneszánsz templom egységes geometriai szervezettsége a kör és a négyzet mint a legtökéletesebb geometriai formák alkalmazásán alapul, mivel ezek a formák – a korabeli teoretikusok nézetei szerint – a makrokozmosz és a mikrokozmosz összefüggéseit jelenítik meg. Az e formákat alkalmazó épület harmóniája abból ered, hogy arányai az emberi test felépítésének törvényszerűségeivel is megegyeznek. Ezt mutatja az úgynevezett vitruviusi ember, a négyzetbe és körbe rajzolt kiterjesztett karú ember ábrája:

98 Armstrong, Karen: idézett mű 169. p.
99 Joannes, Fernando: idézett mű 20. p.
100 Löw Immánuel: idézett mű 6. p., valamint [Löw Immánuel]: *Szeged – A zsinagóga, Tájékoztató a filléres-gyors utasai és más kiránduló csoportok részére*, Szeged, [é.n.], Traub B. és Társa, szórólap.
101 Pamer Nóra: *A magyarországi zsinagógák formai alakulása stílusok szerint* = Gerő László (főszerkesztő): *Magyarországi zsinagógák*, Budapest, 1989, 67. p

homo ad quadratum és homo ad circulum.[102] A világ és az ember a templom arányaiban tükröződik. Ki tudja, talán ez a közvetlenül nem érzékelhető arányosság hat a látogatóra, midőn körültekint a szegedi új zsinagógában.

A reneszánsz templomépítők számára a centrális templom volt Isten világegyetemének ember alkotta visszhangja vagy képmása, és ez az a forma, amely kifejezi „Isten egységét, végtelen lényegét, egylényegűségét és igazságosságát."[103] A reneszánsz viszont nem más, mint az ókori kultúrák által képviselt gondolatok újjászületése.

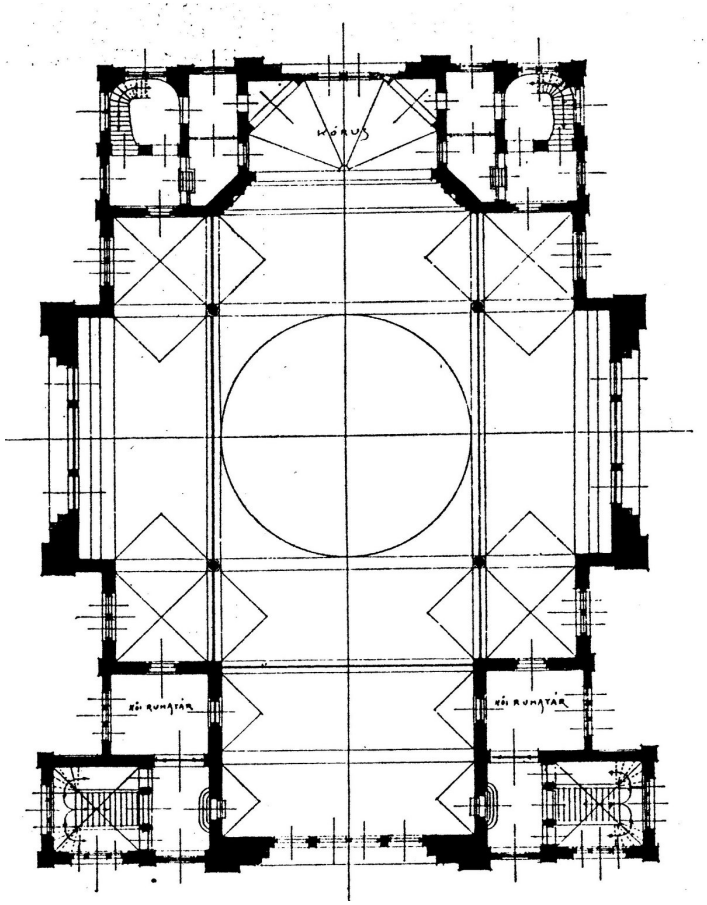

15. Alaprajz - emelet.

102 Pál József – Újvári Edit, (szerkesztette): *Szimbólumtár*, Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 453-457. p.
103 Wittkower, Rudolf*: A humanizmus korának építészeti elvei.* Budapest, 1986, Gondolat Könyvkiadó, 31. p.

Az épület és az előcsarnok

Az épület kivitelezésben igen hangsúlyozott volt a szegedi zsidóság hazafisága. Mint Löw Immánuel írta: "Összes iparművészeti és ipari munkáink a hazai iparnak fejlettségét dicsérik."[104]

A nyugat felől a főhomlokzaton elhelyezkedő 3 rácskapunak, amelyek a 110 m^2 területű előcsarnokba vezetnek, Fekete Pál (1873-1908) a készítője.[105]

A főbejárat fölött a gazdag kovácsoltvas díszítésben középen olvasható a négybetűs istennév, a tetragramma. Ez különleges neve Istennek, 6823-szor fordul elő a Szentírásban. Nem ejtik ki, helyette Ádonájt (Uram) mondanak A név annyira szent, hogy az Ádonájt is csak imádságokban említik, különben a haSém (a Név) kifejezés utal rá, mivel Isten nevét tilos kiejteni. Mára a tetragramma helyes kiejtése feledésbe merült, de a jeruzsálemi Templomban használatos volt a papi áldás során, és a főpap is használta a jóm kippuri szertartás folyamán.

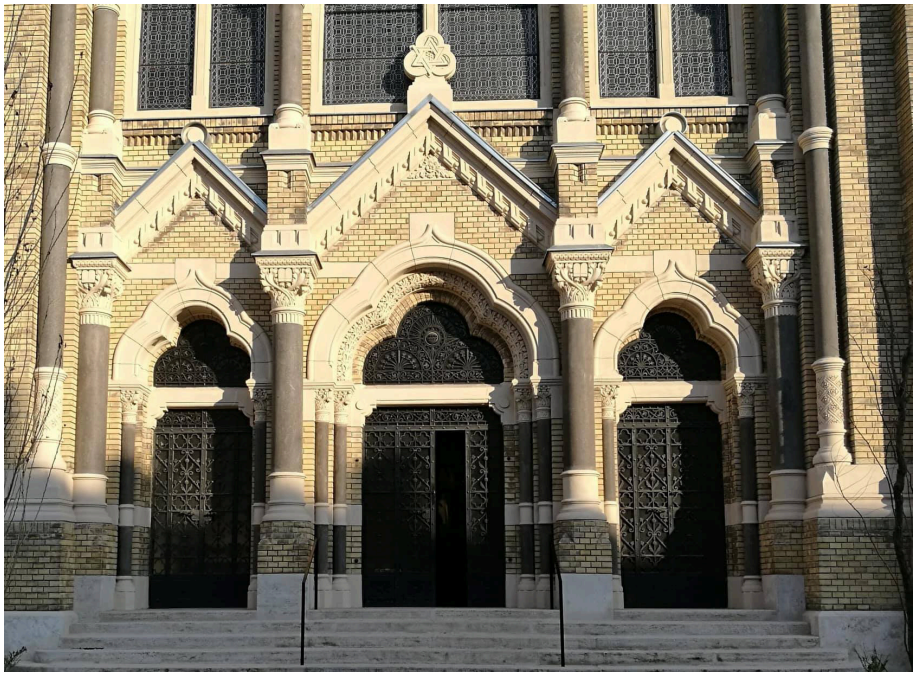

16. A főbejárat (Bátyi Zoltán).

104 Löw Immánuel: idézett mű 13. p.
105 Tápai – Tipity – Tóth: *Szeged vasművessége*, Szeged, 1980, Szeged mjv. – Somogyi könyvtár, 11. p.

A rabbik hétévente egyszer tanították rangidős tanítványaiknak, de azokat, akik nyilvánosan kiejtették volna, azzal fenyegették, hogy elvesztik részüket az eljövendő világban. A tetragrammát Isten akkor nyilatkoztatta ki Mózesnek (2Móz 6), mikor elmondta neki isteni terveit, melyekkel megszabadítja a zsidókat az egyiptomi rabszolgaságból. Ez idő óta jelenti a név Isten szeretetét.[106] Egy zsidó bölcs, Rási szerint az Elohím istennév a kérlelhetetlenül szigorú Istenre, az Ádonáj pedig a kegyelem Istenére mutat."[107]

A három nyugati bejárati kapu héber feliratainak együttes olvasata: Jáchél ha Sém Cion! Hozzávetőleges fordítása: Reménykedj Istenben Cion!

A szegedi templom ajtófélfájára nem erősítenek mezuzát,[108] amelynek szó szerinti jelentése: ajtófélfa[109]. Ezt a Tóra-idézetet tartalmazó kicsiny tokot a zsidó otthonokba érkező megcsókolja, megérinti. Mivel a zsinagóga nem csak az imádság helye és a tanulás hajléka, hanem a közösség találkozásának háza is, vannak zsinagógák, amelyekben időről időre szokás lakomát tartani. Megtalálható bennük a hit (a Tóra-olvasás) asztala mellett az étkezés asztala is. Az ilyen zsinagógák bejáratára – akárcsak a hagyományos zsidó otthonokéra – az ajtófélfa jobb oldalán kéz magasságban mezuzát szerelnek.[110]

Az előcsarnok nagy mérete egyrészt a fölötte elhelyezett női karzat térszükséglete, másrészt az esketési szertartás miatt fontos, mert itt gyülekezik a nászközönség, és itt megy végbe az esketést megkezdő lefátyolozás.[111] Az itt nem gyakorolt ortodox szokás, a szabad ég alatt történő esketés az Ábrahámnak tett ígéretre emlékeztetett: „Hogy megáldván megáldalak téged, és bőségesen megsokasítom a te magodat mint az ég csillagait…" (1Móz 22,17). A neológ esketés a zsinagógán belül, de a hüpe, az esküvői baldachin alatt – a családi otthon bensőségességére utal. Az esküvő zsinagógai megrendezéséhez biztosították a vőlegény és a menyasszony egymásétól elkülönített, de az előcsarnokból megközelíthető várószobáit.

Alamizsnálkodásra, a mártírok emlékének ápolására szolgál a bejárattól jobbra a falba süllyesztve elhelyezett szekrényke. A persely (máttán beszéder: névtelen adomány) – talán nem meglepő – a salamoni Templomból eredeztethető. Joás király, aki időszámításunk előtt 830 körül Jezabel lányát, Atalját követte az uralomban, hozzáfogott a bálványimádó elődök idején tönkretett Szentély megtisztításához, rendbehozatalához, a falakon lévő rések betöméséhez, de nem volt elég pénze.

106 Unterman, Alan: idézett mű 237-238. p.
107 Jólesz Károly, Dr.: idézett mű 213. p.
108 Jólesz Károly, Dr.: ugyanott, 235-236. p.
109 A Chábád Ljubavicsiek honlapjáról: www.zsido.com/dict.htm
110 Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból* = Gáspár Zsuzsa – Maros Donka, (szerkesztő): *A hit asztala – Az áldozattól az istentiszteletig*, Budapest, 1990, Officina Nova, 128 p., 6-10. p.
111 Löw Immánuel: idézett mű 4. p.

17. Az adományok biztos helyre kerülnek. (Veréb Simon).

Ádár hónapban ugyan elkezdték gyűjteni a sékeleket: minden húsz éven felüli férfi adományozott egy fél ezüst sékelt, és annak összességéből tartották fenn a Templomot, de most ennél több kellett. Joás, a fiatal király várt türelmesen 10 évig, 20 évig, 23 évig, hogy csak összegyűl a szükséges summa, de nem jött össze. Tovább nem várt, egy ládát helyezett el a bejáratnál, melynek tetejére rést vágott, megalkotva az első perselyt. Aki belépett a szent helyre, mindenki adakozott. Jutott pénz a felújításra, sőt a szent szolgálat edényeinek pótlására is.[112]

Az előcsarnok falában elhelyezett persely felirata: Temetésre, oktatásra, gyermekeknek.

A bejárati kapuk bal oldalán kézmosó – kijór – található. A víz, a vízzel való megtisztulás a zsinagógai szertartás és a zsidó vallási előírások fontos része – a tisztátalantól, a bűnöktől való megszabadulást jelképezi. Egykor minden áldozóhely közelében el kellett helyezni a megtisztulásra szolgáló készséget.

112 D. G.: *Parochet köszöntő* = Új Élet, 2000. május 1.

18. A kézmosó (Veréb Simon).

„A mikor a gyülekezet sátorába mennek, mosakodjanak meg vízben, hogy meg ne haljanak; vagy amikor az oltárhoz járulnak, hogy szolgáljanak és tűzáldozatot füstölögtessenek az Úrnak." (2Móz 30,17). A bibliai időkben a kohaniták, vagyis a papok kezét a Szentély szolgálatát ellátó leviták törzséből származók öntötték le. A férfiak egyik kézzel a másikra öntik a vizet. Ehhez a jeruzsálemi Siratófal előtti térségben kétfülű edények állnak a rendelkezésükre. A nőknek, akik csak hallgatók a szertartásokon, nincs szükségük kézmosóra.[113]

Az előcsarnok falán elhelyezett kézmosó felirata: Siratlak a Mindenhatóval. A kézmosó korunkban a halottas házból érkezettek számára a rituális megtisztulás eszköze.

A földszinti előcsarnok középtengelyében 3 főbejáró nyílik a templomcsarnokba.

113 Gazda Anikó: *A zsinagógával kapcsolatos általános ismeretek* = Gerő László (főszerkesztő): Magyarországi zsinagógák, Budapest, 1989, 36-47. p., 40. p.

19. A csarnok (Veréb Simon).

A templomépület az egész európai kultúrában a jeruzsálemi egyetlen Szentélyre megy vissza. A bejárati előtér, a csarnok és a szentély hármas felosztása, valamint a világtájakat figyelembe vevő tájolás innen ered. A földszinti csarnok az a térség, amelyben a közös istentiszteletek megtörténnek, hiszen a zsinagóga egyik funkciója, hogy ez az imádság helye.

A voltaképpen belső templomhelyiség, a jeruzsálemi hékálnak megfeleltethető csarnok, mely egyúttal a szent sátor, a Miskán utóda, szembetűnik a négyzet alaprajzú centrális elrendezés.

A négyzet a négy alapvető geometrikus szimbólum egyike, a pont, a kör és a kereszt mellett. A föld szimbóluma, szembeállítva a kör jelképezte éggel. Egy másik szinten a megalkotott világmindenségnek, a földnek és az égnek együttese, szemben a meg nem alkotottal és magával az alkotóval. A halál bizonyossága az élet és a mozgás dinamikus körével szemben. Statikus forma; négy oldala határolt. A döntés vagy a döntés pillanatának alakzata. A kockához hasonlóan felidézi a stagnálás, a megszilárdulás és a tökéletességben való stabilizáció képét. A négyzet a világmindenség jelképe, négy sarka a négy őselem.

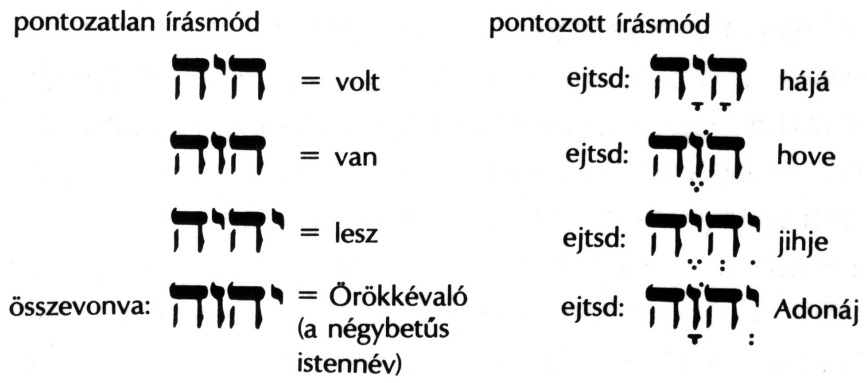

20. A tetragramma.

A négyszögletű forma az időhöz tartozik, így a véglegesség kifejezője. A négyszög tehát nem más, mint az égi szféra tökéletessége a földön, az anyag világában.[114] A négyszög a testet öltött isteni gondolat, a teremtett világ. A négyesség Isten nevére is utal sok nyelvben és vallásban. A héber tetragramma, a görög, latin, arab istennév négy jelből áll. Az állandóság, az időtlenség, mozdulatlanság és szilárdság szimbóluma.[115]

A négyszög szimbolikája elválaszthatatlan az időben és térben megmutatkozó négyességtől. Az e szellemben fogant építmények kivétel nélkül meghatározott szempont szerint tájoltak.[116] Minthogy az imákat kelet felé fordulva mondják, a templom kapuja általában nyugati irányban van. Európában, Magyarországon a zsinagóga hossztengelye gyakran északkelet-délnyugati irányban húzódik.[117]

A bejárat és a frigyszekrény között a hossztengelyben középen megállva éppen a hatalmas kupola alá érkezünk. Ez az épület központi négyzetének a középpontja, melyen át a keresztirányú tengely a két oldalajtóhoz vezet. A négyzetben elhelyezett, a kupola alapját képező 20 méter átmérőjű kör az anima mundit, a világ szellemét, lelkét, lényegét jelképezi.[118]

A kör a teljesség, az egész szimbóluma; mint végtelen vonal egyszerre az idő és a végtelenség, az örök és az Egy. Az örök visszatérés, a ciklikus világszemlélet

114 Pál József - Újvári Edit (szerkesztette): *Szimbólumtár*, Budapest, 1997, Balassi Kiadó, 339-340. p.
115 Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám: idézett mű 160-161. p.
116 Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám: ugyanott.
117 Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon — térképek, rajzok, adatok*, Budapest, 1991, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 164. p.
118 Pál József - Újvári Edit (szerkesztette): idézett mű 339-340. p.

21. A gömbháromszögek kapcsolják a központi négyzethez a kupolát. (Veréb Simon).

kifejezője. A kör mindig az isteni, az égi, a szellemi tartalom, szemben a négyzettel, amely az emberi, a földi és a testi jelképe.[119]

A négyzetbe rajzolódó kör talán a leggyakoribb és a legsokoldalúbb szimbólum, amit ismerünk. A kör a tökéletesség és az azonosság szimbóluma, „egy kerek egész", a teljesség jele. Különleges értelemben „kerek egész" a kör három dimenzióban: a gömb a legtökéletesebb idom. A nap mint mindig tökéletes kör a fogyó és telő holddal szemben sok régi népnél az istenség jelképének számított, ha nem éppen magának az istennek. Az emberi világ is kerek, és környezetét, a világmindenséget, szintén kereknek képzelték el, a csillagos eget a föld fölé boruló boltozatnak. A Biblia földkerekségről beszél. … [120]

Isten kereknek alkotta meg teremtményeit: a napot, a holdat, a földet – és az embert is. Ez volt Arisztophanész görög filozófus véleménye. Az ember testi felépítésében a kör különböző domborulatok formájában játszik jelentős szerepet. Az ember első világképe kerek volt (és az ma is), mert antropocentrikus: az ember megszemléli és megismeri a dolgokat maga körül, és önmagát tekinti

119 Pál József -Újvári Edit (szerkesztette): ugyanott, 282. p.
120 Doppelfeld, Basilius, OSB: idézett mű 96. p.

szűkebb és tágabb környezete középpontjának. Minden ember megalkotja így saját mikrokozmoszát, amely egy makrokozmosz része.

Mindenekelőtt az ember „a világ köldöke", a saját külön világáé, amíg csak föl nem fedezi más emberek, népek és kultúrák világait. Ily módon az ember koncentrikus körökben nő túl önmagán; ezeket a köröket azoknak a különböző világoknak nevezhetjük, amelyekhez hozzátartozik. A kör a világnak mint olyannak szimbóluma.[121]

Ez a világszimbolika megfelel a Biblia nyelvének és képi világának is. Ott szó esik arról, hogy "Istené a föld oszlopai", "melyekre a földkerekséget alapozta" (1Sám 2,8; vö. még Zsolt 9,9, 24,1).[122] A kör mint önmagába zárt végtelen vonal vallásos téren az örökkévalóság szimbóluma is.[123]

A kör háromdimenziós megjelenítése a gömb, nem látható alsó féltekéjének negatív csúcsán áll meg a látogató a kupolanégyzet közepén.

A zsidó vallás felfogása szerint az ember áll a világegyetem középpontjában, de ez a középpont nem csupán a fizikai tér közepét jelenti. A kupola alatti körben s egyben a négyszög átlóiban lévő középpont csak jelképe a szellemi koordinátáknak. A kör az ember szimbóluma is. Az embernek is "kerek egésznek" kell lennie, befejezettnek, önmagában lezártnak, egységesnek. Ez azonban nem jelenti, hogy magának való, zárkózott rész legyen.[124] Az embernek olyan szellemi dimenziói vannak, amelyek felelős teremtménnyé teszik. Ez a "felelős" szó itt annak eredeti jelentésében szerepel, azaz "felelős" azt jelenti, akit válaszadásra kértek fel, aki felel.[125] Ez a tény határozza meg a helyét a világegyetemben.

A kupola a templom ékessége, büszkesége, nagyszerű építészeti teljesítmény.

Nem akármilyen építményeket fednek ezzel az építészeti elemmel. Parlamentek, törvényszékek és a XIX. század végétől gőgös bankpaloták ékessége is a kupola.

A nagy jelentőségű épületek félgömb alakú beboltozása azokban a korai időkben is elengedhetetlen volt az emberek számára, amikor alig-alig álltak rendelkezésre a kupola megalkotásához szükséges anyagok, technikai eszközök, mérnöki ismeretek. Barlangszentélyek, sziklasírok boltozatos mennyezete lehetett a mintája a kupolaboltozatnak.

121 Doppelfeld, Basilius, OSB: ugyanott, 97. p.
122 Doppelfeld, Basilius, OSB: ugyanott, 98. p.
123 Doppelfeld, Basilius, OSB: ugyanott, 99. p.
124 Doppelfeld, Basilius, OSB: ugyanott.
125 Joannes, Fernando: idézett mű 22. p.

Mykénai, tholos- sír, neve Atreus kincsesháza
Kr. e. 1500-as évek

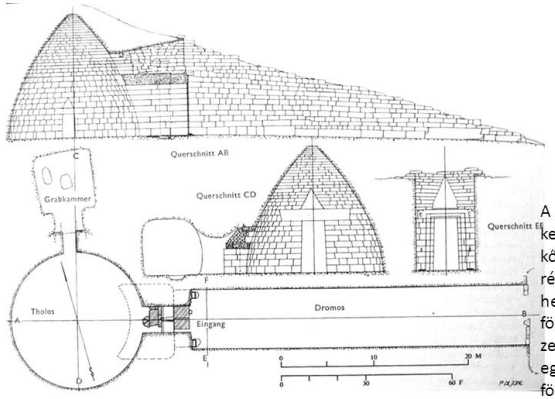

A tholos típusú sírkamrák ún. **álboltozat** építésével készülnek a föld alá.

A boltozat ősi, kezdetleges alakja. A kő- vagy téglasorokat rétegesen, vízszintben helyezik el egymás fölött, s fölfelé lépcsőzetesen egyre közelítik egymáshoz, míg végül fölül találkoznak.

Ellentétben a valódi boltozattal, az álboltozat köveinek szilárdságát külső leterheléssel kell biztosítani, vagy igen nagy falvastagságot szükséges méretezni.

22. Atreusz mükénéi kupolasírja (Dr. Jankovits Katalin).

Ott, ahonnan a kupolát a reneszánsz örökölni vélte, vagyis az ókori Rómában sem a Panteonnal kezdődött a kupolák emelése. Már az etruszk temetkezések során is használták ezt a formát. A többnyire kör alaprajzú, kupolaborítású épületek a legkorábban épített királyi paloták, templomok és sírok voltak. Előterük, rávezető terük általában négyszögletes volt, s két részre oszlott. A belső tér többnyire ívesen záródott és kupola fedte. A kör alaprajz legtovább a mauzóleum-építészetben élt, nálunk a temetői csontházakban. Aligha oktalanul.[126]

Az élet és halál misztériumát sejtetik a kupolás palotasírok. A befelé vezető út a szülőcsatorna leképezése, a boltozatos tér maga az anyaméh. Az oszlopos előterek az életút labirintusát is jelentik, a kupolatér pedig a földi végállomást – és ama másik, nem földi utazás kezdetét.

Kupolás baldachin-fedést kapott a keleti fal közepén az emelvényen, fülkeszerű bemélyedésben helyet foglaló frigyszekrény. A sátorszerű borítás, a baldachin a pusztai sátor-szentélyt, a Miskánt idézi fel. A zsinagógákban az eredetileg a csarnok közepén helyet foglalt bima (felolvasóállvány) kapott négyszögletű baldachint, nem annyira gyakorlati okokból, hanem a földi élet minden részletét magában foglaló parancsolatokra emlékeztetve. A védelmi funkcióra még visszatérünk.

A szegedi hagyomány elmeséli, miért is került egy, a gyakorlati hasznot nélkülöző kis kupola a templomon belül a frigyszekrény fölé. A templom építésze, Baumhorn Lipót

126 Zolnay Vilmos: idézett mű 91 p., közelebbről: 473-515. p., 507. p.

23. A frigyszekrény fölé emelt baldachin (Veréb Simon).

a belső tér kialakításában és főleg díszítésében a tudós Löw Immánuel intencióira támaszkodott. A főrabbi – az anekdota szerint – azt kérte a tervezőtől, hogy a frigyláda megfelelőjét, a frigyszekrényt a kupola alatt helyezze el. A tapasztalt építész igazi zsidó találékonysággal oldotta meg a feladatot. A frigyszekrényt a bima emelvényével együtt a mizrah falhoz helyezte, föléje pedig baldachint emelt, amely a nagy kupola külső formáját idézi fel. Így teljesült a főrabbi akarata, a tervező pedig a kupola alatti tér megőrzésével biztosította a hajlék egységes terét, jó akusztikáját és átláthatóságát. Egyébként a már ismertetett, a kultusztemplomokkal megjelent neológ térszervezés jellemzője a bima és a sátras-baldachinos frigyszekrény keleti falhoz történő áthelyezése.

A baldachin mint egyfajta kupola a védelem szimbóluma, akár az ősi korok barlanglakása. Menedéket biztosít az alatta elhelyezettnek. A kör alakú baldachin az égi javakkal, a lelki-szellemi adományokkal is kapcsolatos. A tóratekercsek koronás díszítése erre utal. A baldachin királyi, uralkodói hatalmat is szimbolizál, ebben az értelemben a világ középpontja, kisugárzó erő.

A földkerekségen sokfelé elterjedt, hogy az emberek, felajánlással, áldozattal, engeszteléssel tartoznak a földön túli, ember feletti hatalomnak, az istenségnek.

Az áldozat a legértékesebb, a legszebb, a legkedvesebb kellett legyen. Az ősidők népeinél az elsőszülött, a szent király, az őt helyettesítő ember, vagy a hibátlan állat vére csordult ki az áldozati oltárokon. A Bibliában az első véres áldozat Káiné volt, majd az özönvíz után Noé oltára és áldozata következett. Ezt Ábrahám oltára követte, amelyet az Úrnak épített, amikor az ígéret földjére lépett.

A frigyszekrény fölé magasodó baldachin az idők mélyén, barlangok rejtekén történt véres események hagyományaként az áldozat tiszteletére borítja be a szent teret.

Az elsőszülött fiú feláldozása általános gyakorlat volt az egész ókori Keleten. Úgy tartották, hogy az elsőszülött gyermek Istené, s vissza kell adni neki azt, ami az övé. Ábrahám és Sára Izsákot hitük folytán kapták: ő az ígéret és hit fia volt. Ábrahám áldozata csak külsőleg lett volna olyan, mint az egész ókori sémi világban: pusztán szokás, világosan érthető és követhető szertartás. Ábrahám áldozata azonban hitbeli cselekedet. Nem érti, miért követeli tőle az Úr ezt az áldozatot. Ám mégis megteszi, mert az Úr követeli tőle. Ezzel a látszólag érthetetlen cselekményével az új vallásos élmény, a hit megtapasztalója lett.[127]

Izsák föláldozásának, az akédának a történetével a Mórija hegyen kezdődött meg az emberáldozatok szokásával való szembefordulás. Abban a korban csodálatra méltó, hogy Ábrahám Istene a gyermekáldozás megakadályozására lépett közbe, és nem annak végrehajtása érdekében.

Ezért ne riadjunk meg az említettektől. A kapcsolatok bár valósak, nem közvetlenül, hanem áttételesen kötődnek ahhoz a gondolatkörhöz, amelyben a zsinagóga épülete elhelyezkedik. Az Izsák feláldozását tudomásul vevő, de azt el nem fogadó, az emberáldozatot megtiltó Isten tiszteletének helyén vagyunk!

A Szentély pusztulása óta a zsidó liturgiában az áldozatokat imák helyettesítik, s ezeket az oltárasztal szerepét átvett, frigyszekrény elé került bimáról mondják, a baldachin voltaképpen e fölé magasul.

Az utóbbi évtizedekben az egészen elégő áldozat héberből fordított görög kifejezése amerikai angol közvetítéssel terjedt el nálunk. Az égő áldozat az, „ami felmegy". Valamennyiünk fölé magasztosul.

A szegedi Újzsinagóga megtekintése után az előtérben, a Mártírok Emlékcsarnokában a holokauszt szegedi áldozatainak névsorával találkozhatnak a látogatók. A Soá számai csupán adatok, de minden név egy-egy elpusztított, megismételhetetlen emberi élet jele. A Mártírok Csarnokában az élő testvér számára szóló üzenet sorai szembesítenek a megmagyarázhatatlannal. „Látod,

127 Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*. Budapest, 1998. Európa Kiadó, 160-161. p.

24. A Mártírok Emlékcsarnokában.

hogy tele volt szóval, dallal a lelkünk S még a madár se járt, hol utolsót leheltünk." Az Újzsinagóga: szó, dallam, eszme és gondolat, a teremtés művének folytatása. Mint alkotás, az embernek adatott tisztesség és lehetőség, egyúttal a szegedi zsidó magyarok névjegye. Mióta vagyunk, s ameddig leszünk, alkotó ember voltunk állít szembe a pusztítással.

Löw Immánuel főrabbi 1903-as templomismertetőjére nem nyomatta rá szerzőségét. Neki volt mire szerénynek lennie. Egy sokszorosított anyag – amely az ő nevét nem, de az „összeállítóé" alatt hitelesítőként az 1983-ban fiatalon elhunyt Zucker István rabbi nevét feltüntette[128] – ösztönzött arra, hogy a tudós rabbi írását megkeressem, és az általa megálmodott épületen keresztül igyekezzek megismerni a zsidóság filozófiáját, erkölcsi értékeit. Az elkerülhetetlen tévedések az enyéim. Az érdem a várost, a hazát az Örökkévaló dicsősége jegyében gyarapító szegedi zsidó magyaroké.
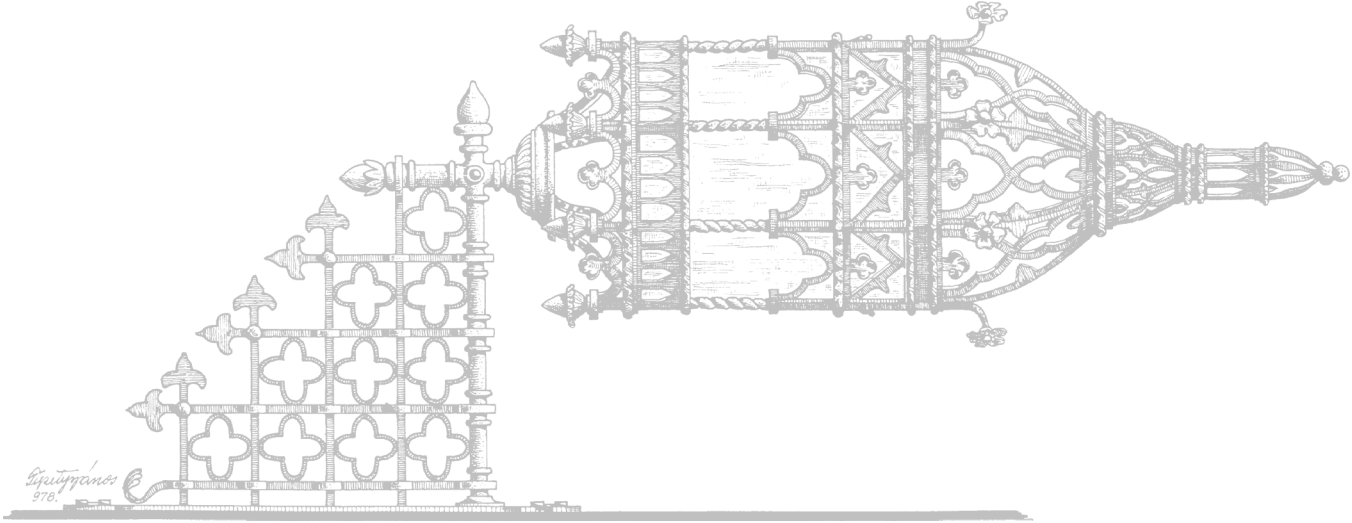
128 Somorjai Ferenc, összeállította: *A szegedi zsinagóga*. [Szeged, 1982.] Ellenőrizte: Zucker István szegedi rabbi.